

Yhteiskuntapoliittinen kansalaiskasvatus suomalaisissa historian
ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa itsenäisyyden jälkeisinä vuosina

Anna Petäjä
Kandidaatintutkielma
Kasvatustiede
Kasvatustieteen laitos
Kasvatustieteiden tiedekunta
Turun yliopisto
Toukokuu 2024

Kandidaatintutkielma

Oppiaine: Kasvatustiede

Tekijä: Anna Petäjä

Otsikko: Yhteiskuntapoliittinen kansalaiskasvatus suomalaisissa historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa itsenäisyyden jälkeisinä vuosina

Ohjaaja: Yliopiston lehtori Annukka Jauhiainen

Sivumäärä: 35 sivua, liitteet 11 sivua

Päivämäärä: 3.5.2024

Kandidaatintutkielmassani tarkastelen yhteiskuntapoliittista kansalaiskasvatusta suomalaisissa historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa sisällissodan jälkeisinä vuosina. Tutkimuskysymykseksi vastaavat siihen, miten kansalaiskasvatusta toteutetaan yhteiskuntaopin oppikirjassa ja miten historian oppikirjassa kuvaillaan Venäjää, Suomea ja niiden välistä suhdetta.

Aineistonani toimii Oskar Adolf Hainarin ja Aatto Verner Laitakarin *Kansakoulun historian oppikirja* vuodelta 1927 ja Leo Harmajan *Yhteiskuntaopin oppikirja* vuodelta 1932. Tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella, miten suomalaisissa oppikirjoissa jälleenrakennetaan sodan pirstaloimaa yhteiskuntaa ja millaisia yhteiskuntapoliittisia ideologioita ja kansalaisen piirteitä ihannoidaan. Tutkimusmenetelmänä käytän laadullista tutkimusta ja analysoin oppikirjoja kriittisen diskurssianalyysin keinoin.

Yhteiskuntaopin oppikirjassa suomalaista yhteiskuntaa jälleenrakennettiin sisällissodan voitaneiden valkoisten ideologian pohjalle. Oppikirjassa ihannoidaan raitista ja liikunnallista kansalaista, jonka arvomaailma rakentuu paitsi perinteisten perhearvojen kunnioitukselle, myös vapaamielisempään suhtautumiseen esimerkiksi naisten työssäkäynnin ja avioeron suhteen. Taloudellisesti ihannoitiin säästäväisyyttä ja kannatettiin yksityisomistusta.

Historian oppikirjassa kritisoidaan marxismia, samalla oikeuttaen Suomen irrottautuminen sosialistisesta Venäjästä. Venäläisiä kuvaillaan vihollisina. Teoksessa tuomitaan Venäjän laittomat ja väkivalloin toteutetut yritykset venäläistää Suomen kansa. Itsenäistyminen ja Suomen rakentaminen valkoisten johdolla nähdään mahdollisuutena luoda paras mahdollinen, vapaa yhteiskunta.

Historian oppikirja kuvailee Suomen itsenäistymistä menestystarinana, joka irrotti Suomen Venäjän kollektivistisesta yhteiskuntajärjestelmästä. Talousosaaja Leo Harmaja taas kirjoittaa yhteiskuntaopin oppikirjassa yksityisomistuksen puolesta mielekkäämpänä talousjärjestelmänä ja korostaa ominaisuuksia, jotka kunnon kansalainen omaa. Oppikirjoihin valikoitua tietoa on vallankäyttöä ja ympäröivän maailman tapahtumat sekä yhteiskunnalliset ideologiat ohjailevat sitä, mitä oppikirjoissa kirjoitetaan.

Asiasanat: Kansalaiskasvatus, oppikirjatutkimus, yhteiskuntapolitiikka, vallankäyttö

Sisällysluettelo

1 Tiivistelmä	
2 Johdanto	5
2.1 Kenen historiaa kirjoitetaan?.....	5
2.2 Tavoitteena rauhan edistäminen.....	5
3 Tutkimustehtävä	6
3.1 Tutkimusmenetelmä, aineisto ja tutkimuskysymykset.....	6
3.2 Oppikirjojen tekijät.....	8
3.3 Aiempaa tutkimusta.....	9
4 Teoreettinen viitekehys	10
4.1 Kansaliskasvatus.....	10
4.2 Ideologia ja politiikka.....	11
4.3 Koulu yhteiskunnan uusintajana: symbolinen väkivalta ja vallankäyttö.....	12
5 Suomalainen yhteiskunta 1900-luvun alussa	13
5.1 Kohti itsenäisyyttä.....	13
5.2 Suomen puoluepoliittinen ilmapiiri.....	14
5.3 Koulun asema kansakunnan yhtenäistäjänä.....	15
5.4 Kansakoulut ja oppikirjojen tarkastus.....	15
5.5 Kirjojen kieltäminen.....	16
6 Tulososa	17
6.1 Aineiston keräys, käsittely ja tulokset.....	17
6.2 Historian oppikirja.....	17
6.2.1 Järjestelmän epäonnistuminen.....	17
6.2.2 Venäläistäminen.....	18
6.2.3 Valkoinen menestystarina.....	19
6.2.4 Uusi alku.....	20

6.3 Yhteiskuntaopin oppikirja.....	20
6.3.1 Naisten työllistymisen vaikutus kodinhoitoon ja kasvatukseen.....	20
6.3.2 Kohti liberaalimpaa ja tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa.....	21
6.3.3 Kylmän ja kovan maan kansa.....	22
6.3.4 Kukkaronnyörit tiukalla.....	22
6.3.5 Valkoisten johdolla eteenpäin.....	23
6.3.6 Yksityisomistuksen puolesta.....	24
6.3.7 Yhteiskunnallinen polarisaatio.....	24
7. Pohdinta.....	25
7.1 Tulosten yhteenveto.....	25
7.2 Johtopäätökset.....	27
7.3 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys.....	28
7.4 Lopuksi.....	29
8. Lähteet.....	31
9. Liitteet.....	36
9.1 Analyysitaulukko Hainari & Laitakari.....	36
9.2 Analyysitaulukko Harmaja.....	40

2 Johdanto

2.1 Kenen historiaa kirjoitetaan?

Sirkka Ahonen kuvaa artikkelissaan *Kaanonin paluu – historianopetuksen politiikkaa idässä ja lännessä* (2016) historianopetuksen politiikan kohteena olevan opetussuunnitelmat ja oppikirjat. Kaanonin opetus on tuttua Euroopan entisissä sosialistisissa maissa, mutta ilmiö ei ole tuntematon lännessäkään. Kaanonit olivat kansakuntien rakennusaineiksia, mutta ilmiö on nostanut uudelleen päätänsä 2000-luvulla. Autoritaarisissa valtioissa mekanismit kontrolloinnille ovat suurempia: oppikirjoja tarkastetaan, opiskelijoiden mielipiteitä monitoroidaan ja kouluja velvoitetaan mukaan teema-hankkeisiin. Opetussuunnitelmat ilmaisevat valtaapitävien toiveet ja uusintavat hyväksytyä kaanonia. (Ahonen 2016, 1.)

Venäjän aloitettua täysimittaisen hyökkäyssodan Ukrainassa Euroopan rauhan aika on järkkynyt ja Suomi on ankkuroinut ja asemoinut itsensä tiukemmin länteen, kuin koskaan aiemmin. Suomen suhde Venäjään on muuttunut todennäköisesti pysyvästi. Se ei poista historiankirjoituksista suomettumisen aikaa, mutta avaa mielenkiintoisen väylän tarkastella tulevaisuudessa, millä tavalla Suomen ja Venäjän suhteesta tullaan myöhemmin kirjoittamaan oppikirjoissa. Näistä asetelmista heräsi myös mielenkiinto tutkia sisällissodan jälkeisen Suomen rakentamista ja miten tapahtumista historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa kirjoitetaan.

2.2 Tavoitteena rauhan edistäminen

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Yhdistyneiden kansakuntien edeltäjä Kansainliitto aloitti keskustelun siitä, miten oppikirjat muodostavat viholliskuvia. Ristiriitainen suhde Venäjään yhdistää paitsi suomalaisia myös saksalaisia. Toisen maailmansodan jälkeen toteutettiin kansainvälisesti oppikirjauudistusta, jonka keskeinen sanoma oli edistää rauhaa. Kuten edellä mainitusta voi päätellä, on tutkimus aiemmin keskittynyt historian oppikirjoihin, mutta on ajan myötä moninaistunut melkoisesti. (Ylikännö 2008, 81–82.) Oppikirjojen tulkinnoista ja sisällöistä käytiin paitsi kansainvälistä, myös kansallista keskustelua.

Mielenkiintoinen esimerkki oppikirjojen puhetaiposten tulkinnasta löytyy 1960-luvun Suomesta. Keskustelu kouluopetuksesta kiihtyi ja sai puoluepoliittisia äänenpainoja. Uusvasemmisto syytti kouluopetuksen heijastelevan porvarillista hegemoniaa, eli paremman yläluokan väen ylivaltaista otetta. Rivien väliin oli kritisoiden mukaan istutettu taitavaa indoktrinaatiota: ”*Väärin tietojen antaminen oppikirjoissa on vähemmän vaarallista kuin se huomaamaton asenteellisuus, jota asiantuntijankaan ei ole helppo havaita.*” (Lehtonen 1995, 161–162.) Indoktrinaatiolla tarkoitetaan sellaista tapaa opettaa, jossa opetetun aineksen kyseenalaistamiselle ei jätetä tilaa (Tieteen termipankki).

Sinänsä vaatimus siitä, että oppikirjojen tuli antaa oppilaille tietoa, mutta ei valmiita vastauksia, on täysin perusteltu. Ristiriitaista kuitenkin on, että samaan argumentointiin mahtuu myös ajatus siitä, että kertomus löytöretkistä on paljastettava ”rosvoretiksi”. (Lehtonen 1995, 161–162.) Toisenlaisen mielipiteen omaavat kritisoivat kerrontaa, kun se asettui toisenlaisen näkökulman kannalle. Silti oman mielipiteen ilmaisua totuutena ei pidetty ongelmallisena.

Yhtenäisen linjan löytäminen ei siis aina ollut aivan yksinkertaista. Tästä asetelmasta on mielenkiintoista lähteä tarkastelemaan, miten kansalaiskasvatusta yhteiskuntaopin oppikirjassa tuotettiin, ja miten taas historian oppikirjat kuvailivat menneisyyden tapahtumia. Ympäröivä maailma tapahtumiseen muokkaa sitä tarinaa, jota haluamme oppikirjoissa jälkipolvillemme kertoa. Tutkimukseni keskittyy kansakoulujen historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoihin 1920- ja 1930-luvun sisällissodan jälkeisessä Suomessa. Kansakoulun rooli kansallisena eheyttäjänä oli kiistan (Rantala 2018, 48).

3 Tutkimustehtävä

3.1 Tutkimusmenetelmä, aineisto ja tutkimuskysymykset

Tutkielmassani tarkastelen yhteiskuntapoliittista kansalaiskasvatusta historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa sisällissodan jälkeisessä Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla kriittisen diskurssianalyysin keinoin. Tutkielmani edustaa kvalitatiivista, eli laadullista tutkimusta. Laadullinen tutkimusote on luonteeltaan induktiivista, jossa yksittäisten havaintojen pohjalta luodaan yleisempiä merkityksiä. Laadullisen tutkimuksen aineiston kuvailussa korostuu kirjoittamisen asema. Tuloksia kuvaillaan läpi tutkimuksen ja lukija johdatellaan vähitellen kohti loppuratkaisua. Keskeisistä diskursseista muodostetaan isompia merkityskokonaisuuksia. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2012, 266–267.)

Diskurssi on monisäikeinen käsite, joka kaipaa tarkennusta. Diskurssilla tarkoitetaan puhetajaa. Tutkimuksessa keskitytään siis siihen, miten asioista puhutaan ja millaisia sanavalintoja käytetään. (Hirsjärvi ym. 2012, 225.) Se on kielenkäytön empiiristä tutkimusta (Kallinen & Kinnunen 2021). Diskursseja voidaan tarkastella aineistovetoisesti, kulttuurisesta näkökulmasta tai esimerkiksi suhteessa poliittiseen tai taloudelliseen prosessiin. Tutkimukseni painottuu jälkimmäisenä mainittuun poliittiseen näkökulmaan, ja kuvailee, miten koulun kansalaiskasvatuksen käytänteet osallistuvat valtasuhteiden ylläpitämiseen tai muuttamiseen. Se kuitenkin limittyy läheisesti myös kulttuuriseen näkökulmaan, kuvaillen sitä, miten puhetaajat muokkaavat ympäröivää kulttuuria ja sen käytänteitä, arvoja ja normeja. (Törrönen 2005, 139–140.)

Kriittinen diskurssianalyysi taas on diskurssianalyysin alalaji, joka keskittyy tutkimaan sosiaalisen ja poliittisen eriarvoisuuden tuottamista kielenkäytössä (Kallinen & Kinnunen 2021). Siinä tutkija asettuu alistettujen asemaan ja tarkkailee, miten puhetaajat palvelevat vallan käyttöä. Törrönen 2005, 140). Keskeistä on siis tarkastella, miten diskurssit muotoutuvat ohjaamaan toimintaa (Kallinen & Kinnunen 2021). Aineistoni analysoimiseen menetelmä sopii hyvin, sillä sisällissodan jälkeisen Suomen rakentamisessa oltiin uuden edessä ja aloitettiin yhteiskunnan rakentaminen alusta. Valtaapitävien oli ja on siis mahdollista määrittää, miten asioista puhutaan ja millaisilla kielikuvilla kansakunnan rakentumista ohjailaan.

Aineistonani toimii Leo Harmajan *Yhteiskuntaopin oppikirja* (1932, toinen uudistettu painos) sekä Oskar Adolf Hainarin ja Aatto Verner Laitakarin yhdessä kirjoittama *Kansakoulun historian oppikirja* (1926). Jälkimmäinen on uudistettu teos aiemmasta *Yleisen historian oppikirja kansakouluja varten*-teoksesta (Hainari & Laitakari 1926, 3). Historian kirjasta olen rajannut aineistoksi Venäjää ja Suomea käsittelevät kappaleet. Olen valinnut aineiston satunnaisesti Turun Yliopiston kirjaston hakukone Volterin avulla.

Historian opetus alkoi yläkansakoulussa ja yhteiskuntaopin opetus kansakoulun jatko-opetuksessa (Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925, sisällysluettelo). Ylempi kansakoulu oli tarkoitettu yli 10-vuotiaille. Kaupungeissa saatettiin järjestää yläkansakoulun pohjakoulutukseksi alempi kansakoulu. Maalaiskunnissa taas perustaidot edellytettiin hankittavan kotona jo ennen kouluun tuloa. (Jauhiainen 2002, 32.) Kansakoulun jatko-opetus sijoittui noin 12–14 ikävuoden välille, riippuen kansakoulun suoritusajasta. Kansakoulun suoritusajasta vaihteli kaupungissa ja maaseudulla. (Jauhiainen 2002, 50.) Ikähaarukasta saa kuitenkin näkökulmaa siihen, minkä ikäisille oppilaille historiaa ja yhteiskuntaoppi opetettiin.

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Millaista yhteiskuntapoliittista kansalaiskasvatusta yhteiskuntaopin oppikirjalla rakennettiin?
2. Miten Suomesta ja Venäjistä ja maiden keskinäisestä suhteesta puhutaan historian oppikirjassa?

3.2 Oppikirjojen tekijät

Oppikirjat luokitellaan tietokirjoiksi (Lappalainen 1992, 31). Vielä 1800-luvun alkupuolella suomalainen oppikirjan tekijä oli harvinainen. Kansakoulun synnyn ja koulutuspoliittisten reformien myötä suomalaiset oppikirjojen tekijät yleistyivät 1800-luvun lopulla, kun uudistusten myötä tarve uusille oppikirjoille ilmeni. (Lappalainen 1992, 36–39.) Aiemmin oppikirjojen tekijät olivat usein pappeja. Itsenäisyyden alkuaikoina vakiintui tavaksi, että itse kouluneuvokset kirjoittivat oppikirjoja. Tämä herätti närää, sillä samat virkamiehet olivat myös kouluhallituksessa hyväksymässä oppikirjoja. (Lappalainen 1992, 42–43.) Seuraavaksi esittelen tutkimieni aineistojen oppikirjojen tekijät.

Historian oppikirjan kirjoittaja Oskar Hainari (1856–1910) oli historiantutkija, oppikirjojen tekijä ja Suomalaisen Puolueen kansanedustaja. Hainarin keskeisiä kiinnostuksen kohteita olivat Raja-Karjala ja sen kehittäminen. Hänen puolisonsa Tilma Hainar oli karjalaissyntyinen. (Suomen kirjallisuuden seura, kansallisbiografia.) Poliittisesti aktiivi toiminta näkyy myös oppikirjojen värikkäissä teksteissä, ja ainakin kaksi historian oppikirjaa, joita Hainari on ollut mukana kirjoittamassa, on esitetty kiellettäväksi. (Rouhiainen 1974, 299.)

Hainarin edustama Suomalainen Puolue (SP) oli alun alkaen kielipuolue. Vuosisadan vaihtuessa kielikysymys jäi kuitenkin syrjään, ja kysymys Suomen suhteesta Venäjään nousi etualalle. Tämä jakoi puolueen kahtia. (Vaalit, puoluehistoria.) Rohkenen epäillä aineistoni ja kiellettyjen kirjojen perusteella, että Hainari kuului sille puolelle, joka vastusti Venäjää, vaikkakin passiivisesti. Historian kirjan toisesta kirjailijasta, Aatto Verner Laitakarista ei löydy luotettavista lähteistä muuta tietoa kuin se, että hän on maisteri ja tehnyt muun muassa kotiseutututkimusta Vesilahdella (Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot).

Yhteiskuntaopin oppikirjan on kirjoittanut kanslianeuvos ja kansataloustieteen professori Leo Harmaja (1880–1949). Tuottelias Harmaja toimi opettajana ja virkamiehenä lukuisissa instituutioissa. Yhdessä vaimonsa Laura Harmajan kanssa heillä oli jaettu intressi yhteiskunnallista vaikuttamista kohtaan. (Suomen kirjallisuuden seura, kansallisbiografia.) Taloustieteen asema analyysin kohteena olevassa teoksessa onkin merkittävä.

Leo Harmajan yhteiskuntaopin oppikirja (1932) on asiallisesti kirjoitettu teos, josta ei myöskään tarkastuksissa löytynyt moitittavaa (Oppikirjojen tarkastustoimikunta 1945:5, 21). Kirjoittajan metatekstissä on kuitenkin muutamia rytmin muutoksia, jossa kirjoittajan ääni nousee enemmän esiin. Se heijastelee talousliberalistisen ideologian näkemyksiä muun muassa kurista ja kansalaisten kunnollisuudesta.

3.3 Aiempaa tutkimusta

Kansainvälisen vertailun lisäksi Suomessa Tuomas Takala on *Peto-tutkijaryhmän* kanssa toteuttanut tutkimuksen *Koulun yhteiskuntaopetus ideologisen sääntelyn välineenä Suomessa v. 1917–1975*. *Peto* oli projekti yhteiskunnallisten oppiaineiden opetussuunnitelmien tieteelliseksi kehittämiseksi. Peto-projektin keskeisiä tutkimusongelmia olivat yhteiskuntaopetuksen tavoitteiden määräytymisen problematiikka ja tiettyjen opetustavoitteiden toteutumisen ehdot. Ongelmana nähtiin, että Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean ja Lukiokomitean mietinnöt eivät perustuneet dialogiin yhteiskuntaopin opetuksen tavoitteista ja mietinnöissä esitettyjen tavoitteiden täytäntöönpano näytti kyseenalaiselta. (Takala 1975, 2.)

Takala kertoo yhteiskuntaopetuksen kokeneen vuonna 1930 hyökkäyksen vasemmistolaisista työväenliikettä vastaan. Se kohdistui myös epälojaaleina pidettyihin kansakoulujen opettajiin. Opetusministeri Paavo Virkkunen oli saanut sekä henkilökohtaisesti että sanomalehtien palstoilta ilmiantoja ja Virkkunen kehotti Kouluhallitusta tutkimaan tapauksia tarkemmin. Osa opettajista selvisi muistutuksilla ja varoituksilla, osa siirrettiin toisiin tehtäviin. Kouluhallitus myös kehotti poistamaan koulukirjastoista kommunistiset teokset, joita sinne arveltiin työväenliikkeen jäsenten järjestelmällisesti levitelleen. Tavoitteena oli näin ollen tukahduttaa työväenliike ja raivata tilaa äärioikeistolaisille näkemyksille. (Takala 1975, 89.)

Pauli Arola on väitöskirjassaan *Tavoitteena kunnan kansalainen – koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924* tutkinut, miten eduskunnan keskusteluissa ilmenee kansalaiskasvatuksen tavoitteet ja miten keskusteluja selitetään poliittisten toimijoiden intentioiden, julkisuuden ja valta-aseman kautta. Arolan aineisto koostuu puolue- ja yksityisarkistoista, valtiopäiväasiakirjoista sekä aikakaus- ja sanomalehdistä. Tulosten mukaan puolueet olivat jokseenkin yksimielisiä kansalaiskasvatuksen tarpeellisuudesta. Sitä käytettiin kuitenkin myös itsestään selvänä lyömäaseena täysin vastakkaistenkin näkökulmien perusteluissa. Kansalaiskasvatus oli aineiston mukaan keino välttää sisällissodan vuosien aiheuttama kaaos. (Arola 2003, 3.)

4 Teoreettinen viitekehys

4.1 Kansalaiskasvatus

Valistuksen aika 1700-luvulla muutti ihmiskäsitystä ja ihmisen asemaa yhteiskunnassa. Ihminen on rationaalinen olento, jolla nähtiin olevan luonnollisia oikeuksia. Moderni yhteiskunta perustuu yhteiskuntasopimukseen, jossa osa vallasta on luovutettu hallitsijalle. Yhteiskunnan toiminta rakentuu yhteisesti hyväksytyin perustuslakiin, ja hallitsija on tekemisistään vastuussa, ja tarvittaessa korvattavissa. Kansalaisuudessa olennaista oli ihmisen asema poliittisen toiminnan subjektina, ei vain yksinvaltiaan vallankäytön kohde. (Arola 2003, 15.)

Kansalaisuuden kehityksen myötä syntyi ajatus kansalaiskasvatuksesta. Aristoteleen mukaan ihmisen eläessä yhteiskunnassa suhteessa erilaisten instituutioiden kanssa, kasvaa hän myös kansalaisuuteen. Olennaista on siis erottaa käsite alamainen ja kansalainen: jälkimmäinen on aktiivinen toimija valtiossa, kun taas alamaisen on vallankäytön kohde. Samaten käsitteet kansalaiskasvatus ja valistus omaavat erilaisen merkityksen. Valistuksen uskottiin levittävän järkiperaistä ajattelua tietämättömille. Kansalainen taas rakentaa itse omilla valinnoillaan suhdetta sekä tietoon että yhteiskuntaan. Toisin sanoen modernin yhteiskunnan synty osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksineen loivat pohjan kansalaiskasvatukselle. Se on osallistuvien, yhteiskunnallisesti aktiivien ihmisten kasvatamista. (Arola 2003, 18.)

Moderni kasvatuksellinen ihanne oli päämäärätietoinen, hyvin kasvatettu, tulevaisuusorientoitunut rationaalinen toimija. Suomalaisessa yhteiskunnassa liberaalit pitivät sivistystä takeena yhteiskunnallisten ongelmien välttämiseksi. Alhainen sivistystaso yhdistettiin laiskuuteen, aloitekyvyttömyyteen ja muihin paheisiin. Yksilön sivistämisen nähtiin edistävän koko kansakunnan kehitystä.

Kansakouluun kohdistui siis paljon odotuksia. (Tähtinen 2011, 188.) Sen tavoitteeksi asetettiin kasvattaa paitsi kunnollisia, myös hyväkuntoisia kansalaisia. Suomalaisista odotettiin kasvavan kansakoulun penkeillä kelvollisia valtiokansalaisia, jotka arvostavat oikeudenmukaisuutta. Koulun tehtävä, tietojen ja taitojen opettamisen lisäksi, oli yhtenäistää kansakuntaa pienentämällä kansanryhmien välillä vallitsevia eroja. (Tähtinen 2011, 189–190.)

4.2 Ideologia ja politiikka

Ideologia on voimakkaasti latautunut termi. Se yhdistetään usein suuriin ”ismeihin”, kuten sosialismiin, kommunismiin, konservatismiin tai fasismiin. Edellä mainitut ovat toki ideologioita, mutta kaikki ismit taas eivät niitä välttämättä ole. Ideologialla ei ole aina tarvetta murskata kaikkia muita näkemyksiä allensa ja taistella muita vastaan. Tuotamme ja kulutamme ideologioita tietoisesti ja tiedostamatta läpi elämän (Freeden 2019, 7–8.) Ideologian käsite auttaa tarkastelemaan ympäröivän maailman sosiaalista ja poliittista todellisuutta. Nyky-yhteiskunnan ideologinen kuvaus asemoi lähtötilanteen ja antaa mahdollisuuden myös sen kehitykselle.

Ideologian kanssa naimisissa oleva termi on politiikka. Se on mutkikas ja jopa hahmoton kattokäsite. Arkikielestä on helppo vetää johtopäätös, että politiikka on valmis käsite, joka tarkoittaa kaikille samaa. Kari Palonen lähtee ajatuksesta, että politiikkaa on kaikki, mitä politiikaksi mielletään (Palonen 2023, 15–16.) Tutkielmassani sovellan samaa laajaa käsitystä politiikasta ja tulkitsen, mitä erilaiset käsitteet ovat merkinneet ja mitä niillä halutaan viestiä.

Politiikan käsitehistorialliselle tulkintatavalle keskeisin keino hahmottaa on asetella kaksi tulkintatapaa vastakkain: politiikka toimintana ja politiikka sfäärinä. Nämä tavat kulkevat usein käsi kädessä niin arjessa kuin akateemisessa keskustelussakin, mutta ovat myös kilpailevia tulkintoja. Sfääri toimii tilakäsitteenä, joka on konkreettisempi ilmaisu, kun halutaan vetää selkeämpi raja poliittisen elämän elinpiirille. Tämä lienee yleisempi tapa Suomessa kuvata poliittista järjestelmää. Se on selkeää, tarkkarajaista yhteisten asioiden hoitoa ilman pelivaraa. Poliittikkaan toimintana liittyy ajatus siitä, että on mahdollisuus toimia myös toisin. Toisin sanoen tämä näkemys sisältää käsityksen poliittisesta pelivarasta. (Palonen 2023, 18–19.)

Käsitehistoriallisesti tarkasteltuna on mielenkiintoista, että 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella englannin kielen termejä *julkinen* (*public*) ja *poliittinen* (*political*) rinnastettiin lähes

synonyymeiksi. Ongelmallista kuitenkin on määrittää, mikä on julkista ja mikä taas ei. Samalla myös politiikka toimintana kiistelee rajanvedosta, onko politiikka yksityistä, julkista vai molempia. Eli voidaanko sittenkään tehdä tarkkarajaista vetoa poliittiselle toiminnalle, vai onko kaikki poliittista, mikä sellaiseksi tulkitaan (Palonen 2023, 24.) Tämä näkökulma on erityisen mielenkiintoinen tarkasteltaessa yhteiskuntaopin oppikirjojen puhetta esimerkiksi perhe-elämästä: ulottuuko poliittinen vaikuttaminen perhe-elämään, jonka voidaan sanoa yleisesti mielletävän yksityiseksi, ja millaisia käsitteitä on käytetty.

Poliittinen elämä voidaan tulkita sarjaksi valintoja, miten yhteiskunta tulisi järjestää. Jokainen ideologia luo peruselementit ja niiden välisen dynamiikan, jolle sosiaalinen ja poliittinen elämä rakentuu. Ideologia on visio, jonka tavoitteena on luoda paras mahdollinen yhteiskuntajärjestys. (Geoghegan, Eccleshall, Lloyd, MacKenzie, Wilford, Kenny & Findlayson 2003, 2.) Näin ollen ideologiat ovat politiikan välineitä (Freeden 2019, 10). Michael Freeden kuvailee teoksessaan ”*Mitä on ideologia?*” sosiologi ja yhteiskuntafilosofi Karl Mannheimin oivaltaneen ideologian olevan ”kaikkien historiallisten ja yhteiskunnallisten ympäristöjen heijastusta”. Kaikki ympäristöt vaikuttavat ihmisten ajatuksiin. (Freeden 2019, 20.) Ideologiat pyrkivät luomaan yhteiskuntaan yhteisymmärrystä ja käsitystä todellisuudesta, jossa elämme.

4.3 Koulu yhteiskunnan uusintajana: symbolinen väkivalta ja vallankäyttö

Koulu sosialisointikenttänä ja välineenä mahdollistaa kansalaiskasvatuksen ja ideologioiden uusintamisen. Pierre Bourdieu kuvailee tätä symboliseksi väkivallaksi. Kasvatus- ja koulutusinstituutiot ovat kietoutuneet erinäisiin valtasuhteisiin. (Rinne, Kivirauma & Lehtinen 2015, 167.) Koulutusjärjestelmä välittää hallitsevan luokan kulttuuria ja näin ollen säilyttää ja uusintaa vallitsevia valtasuhteita. Koululaitos onnistuu näyttäytymään vallankäytöstä riippumattomana instituutiona, vaikkakin sen uusintaa nimenomaan valtaapitävän eliitin kulttuuria ja ohjaa ikäluokkia sisälle yhteiskunnan vallan- ja työnjakoon. (Liljander 2012, 146.) Koulun on mahdollista toimia välineenä yhteiskunnan toteuttamisessa (Rinne ym. 2015, 175).

Myös oppikirjoihin valikoituva tieto on vallankäyttöä. Vallankäytöksi voidaan katsoa paitsi päätös siitä, mitä kerrotaan ja miten, myös se, mitä jätetään kirjoittamatta. Michel Foucault kuvailee vallan olevan läsnä kaikessa vuorovaikutuksessa (Taylor 2014, 21). Biovallan käsitteellä Foucault hahmottelee yksilöön kohdistettua vallankäyttöä (Taylor 2014, 49). Armeijassa ruumis tiedostettiin vallan kohteeksi ja maalitauluksi jo 1600-luvulta lähtien. Sitä muokattiin omien tarkoituserien

mukaisesti, kuuliaiseksi ja alisteiseksi (Foucault 1980, 156.) Kurinpidollisilla toimilla oli ennen kaikkea tarkoitus lisätä kontrollia omaan ruumiiseen. Tämä pakottamisen politiikka vaikuttaa ruumiiseen, ja se astuu osaksi valtakoneistoa. Puhutaan poliittisesta anatomiasta, jossa vallan mekanismi kytkee ruumiit kurin avulla toimimaan tahdon mukaisesti. Prosessit voidaan löytää eri instituutioista, myös oppilaitoksista. (Foucault 1980, 158.)

Suvereeni valtio käyttää instituutioitansa, tässä tapauksessa koulua, välineenä harjoittamaan vertikaalista vallankäyttöä, muokaten ja ohjaillen yksilön käyttäytymistä ja toimintaa yhteiskuntaa hyödyttävään suuntaan. Ideologiset valtiokoneistot ilmentävät nimenomaan hallitsevan luokan ideologiaa. Valtiovaltaa ei voi säilyttää, ellei valta-asemaa toteuteta näissä koneistoissa. (Althusser, 1984, 103.) Huttunen kuvailee artikkelissaan Althusserin näkökulman siitä, että koulu on perinyt kirkon ideologisen tehtävän tuotantosuhteiden uusintamisesta (2012, 6).

5 Suomalainen yhteiskunta 1900-luvun alussa

5.1 Kohti itsenäisyyttä

1900-luvulle tultaessa Suomen suuriruhtinaskunta oli edelleen osa Venäjää. 1800-luvun puolivälistä eteenpäin suomalainen yhteiskunta oli kuitenkin muutoksessa. Poliittinen ja taloudellinen elämä alkoi vapautua. Suomen elinkeinoelämä alkoi monipuolistumaan ja väestöryhmien elintaso kohentumaan aiemmasta. Myös koulutusmahdollisuudet moninaistuivat. Uusien, eurooppalaisten vaikutteiden mukaan täysivaltainen kansalaisuus oli mahdollista saavuttaa koulutuksen turvin. Teollistuminen kasvatti työvoiman kysyntää ja muuttoliike kaupunkeihin vilkastui. Kaupunkilaisten osuus oli kasvanut vuoden 1860 kuudesta prosentista vajaaseen 13 prosenttiin vuoteen 1900 mennessä. Valtaosa sai siis silti elantonsa maatalouden ammanteista. (Leino-Kaukiainen, Heikkinen 2011, 16.)

Yhteiskunnallisen kehityksen myötä maaseutu- ja kaupunkiväestön taloudellinen ja sosiaalinen polarisaatio alkoi kuitenkin kasvaa: kasvatus- ja koulutusmuodot tukivat enemmän vauraita omistajia kuin talollisväestöä. Palkkatyöntekijät ja talolliset eivät olleet tyytyväisiä asemaansa. Myös naisten ja miesten väliset oikeudelliset, sosiaaliset ja taloudelliset erot herättivät tyytymättömyyttä kansassa. Eripurainen kansa kärsi myös taloudellisesta ahdingosta, sillä ensimmäinen maailmansota oli tyrehtyttänyt kansainvälisen kaupan. (Leino-Kaukiainen & Heikkinen 2011, 19.)

Suomen itsenäistyminen vuonna 1917 tapahtui siis varsin ankeissa oloissa, Venäjällä tapahtuneen vallankumouksen varjossa. Suomalainen vasemmisto yritti saada asemaansa tyytymättömän palkka- ja maatyöväen taistelemaan kansanvallan ja yhteisomistuksen saavuttamiseksi. Nämä joukot järjestyivät punakaartilaisiksi ja aloittivat kapinan vallitsevaa järjestystä vastaan. Punakaartia vastaan asetui valkokaarti, joka taas puolusti vallitsevaa järjestystä, ja halusi irrottaa juuri itsenäistyneen Suomen pois Venäjän vaikutusvallasta. Ajuduttiin sisällissotaan, jossa sai surmansa kymmeniätuhansia ihmisiä. Valtaosa henkensä menettäneistä oli ollut hävinneiden punaisten puolella. (Leino-Kaukiainen & Heikkinen 2011, 19–20.)

5.2 Suomen puoluepoliittinen ilmapiiri

Myös modernin puoluelaitoksen synty perustui 1800–1900-lukujen taitteissa kollektiivi-identiteetteihin, kuten luokkiin. Puolueuskollisuus oli vakaasti läsnä. (Mickelsson 2007, 42.) Kansalais sodan jäljiltä vuonna 1918 paitsi puolueiden keskinäiset erot, myös sisäiset ristiriidat nakersivat konsensuksen löytämistä. Ääri-vasemmistolaisen Suomen Kommunistisen Puolueen SKP:n puolueohjelmaan oli kirjattu suorasanaisesti pesäero reformistisiin sosiaalidemokraatteihin, joiden katsottiin olevan työväenluokan vihollisia. SKP peräänkuulutti työväen diktatuuria, mikä heijastelee sen olleen ääri-vasemmistopuolueiden venäläisintä haaraa. Suomalaisempaa haaraa edusti Suomen Sosialistinen Työväenpuolue SSTP. (Mickelsson 2007, 84–85.)

Valkoisten leirissä taas (johon kuuluivat Nuor- ja Vanhasuomalaiset sekä Maalaisliitto) hallituspuolueita jakoi kysymys hallitusmuodosta. Sekä tasavalta- että kuningaskunta saivat kannatusta osakseen. Uudet puolueet Tasavaltalainen Kansallinen edistyspuolue ja Kansallinen kokoomus perustettiin kyseisen konfliktin siivittämänä. (Mickelsson 2007, 87.)

Tämän fragmentaation eli pirstaloitumisen seurauksena ei liene yllättävää, että itsenäistymisen jälkeisenä aikana Suomen hallitukset vaihtuivat tiuhaan tahtiin. Vain kolme hallitusta ehti olla vallan kahvassa yli vuoden ja vuoteen 1924 mennessä hallituksia oli ollut peräti 11. (Mickelsson 2007, 90.)

Fragmentoitunutta Suomea Mickelsson (2007) kuvailee termillä leiri-Suomi. Sen poliittisesta kehästä oli erotettavissa kolme kerrosta: puolueen jäsenistön verkosto, puoluelehdet ja muut oheisjärjestöt sekä yhteisöt ja liikeyritykset. Vaikka puoluelehdet saattoivat nimellisesti olla itsenäisiä organisaatioita, olivat ne silti tosiasiallisesti puolueiden vaikutusvallan alla. (Mickelsson, 91–92.) Poliittiselle kulttuurille oli leimallista sen kuplamainen olemus ja värikkäät vastakkainasettelut, milloin

mistäkin suunnalta. Tämän päivän moderni puoluelaitokseen verrattuna suurin ero 1900-luvun alun parlamentarismissa oli puolueiden vahva riittäisyys sekä ääri liikkeiden vahva läsnäolo.

5.3 Koulun asema kansakunnan yhtenäistäjänä

Suomessa oppivelvollisuuden voimaantulo vuonna 1920 oli muotoutunut kahdesta poliittisesta lähtökohdasta: kansanvaltaistamisesta ja toisaalta hierarkkisesta asettelusta kansanvalistajien ja kansan välillä (Tuomaala 2011, 95). Kansanvaltaistamista toivonut vasemmisto ja hierarkkisempaa asettelua ajanut oikeisto kävivät kamppailua koulun välineistämistä omien tarkoituksien ajamiselle ja institutionaaliseen vallankäyttöön. Toisaalta sivistämisen pyrkimys voidaan nähdä keskeisenä teemana taloudellisen ja kulttuurillisen kehityksen mittarina, mutta sisällissodan jäljiltä pirstaloitunut kansa haluttiin ennen kaikkea eheyttää ja yhtenäistää. Koululla oli selkeä tehtävä kansakunnan jälle rakennuksessa.

Itsenäinen Suomen yhteiskunnan kehittäminen alkoi kireässä ilmapiirissä sodan voittaneiden valkoisten johdolla. Tavoitteena oli työväestön ja pienviljelijöiden kytkeminen Suomeen ja valtiokansalaisuuteen. (Tuomaala 2011, 99.) Koulusta oli tarkoitus tulla puolueeton toimija. Kouluhallitus vastasi sekä opettajien että koulujen johtokuntien ohjauksesta. Jyrkät mielipiteet eivät saaneet vaikuttaa opetukseen. Opettajien poliittisen menneisyyden ei kuitenkaan katsottu olevan este, sillä he toimivat opetustehtävissään kansallisina eheyttäjinä. (Rantala 2018, 49.) Kansakoulun toimintaa ja oppimateriaaleja säädeltiin silti tarkasti.

5.4 Kansakoulut ja oppikirjojen tarkastus

Suomalaisen kansakoulun vallankäyttöä kuvastaa asetus kansakoulutoimen järjestämisestä 12/1866, jossa määrättiin kansakouluille tarkastajat. Tarkastajien tärkein tehtävä oli ohjata ja valvoa koulujen toimintaa. Tarkastuksista laadittiin Kouluhallitukselle kertomus. (Arkistojen portti, kansallisarkisto.) Vuonna 1865 perustettu Painoasiain ylihallitus kontrolloi myös painettua sanaa (Arkistojen portti, kansallisarkisto). Ylihallitus vastasi myös oppikirjojen sisältöjen tarkastuksesta. Kiertokirjeessään vuodelta 1912 ylihallitus kehotti kansakoulun tarkastajia luetteloimaan käytetyt luku- ja oppikirjat. Ylihallitus lähetti huhtikuussa 1912 kirjelmien perusteella listauksen hyväksytyistä oppikirjoista kaikille kansakouluille. Kansakouluasetuksen 12 §:n 5:n kohdan mukaan: "...ovat

uudet oppikirjat Ylihallituksen hyväksyttävät, ennenkuin niiden käyttäminen opetuksessa on sallittu”. (Kouluhallitus 1919, 112–113.)

5.5 Kirjojen kieltäminen

Myöhemmin koululaitos sai jälleen osansa arvostelusta Moskovan välirauhan jälkeisessä politikoinnissa, tarkastajista seminaareihin ja opettajista oppikirjoihin. Vuonna 1944 asetettiin asiantuntijatoimikunta, jonka tehtävänä oli selvittää, onko kirjoissa virheellisiä tietoja tai vahingoittaako oppikirjojen kerronta ulkopoliittisia suhteitamme. Tosiasiallinen tarkoitus oli siis poistaa oppikirjoista venäläisvastaisuudet. (Rouhiainen 1974, 298.)

Kiinnostavaa taustatietoa tutkimastani Hainarin ja Laitakarin kirjoittamasta *Historiaa kansakouluille II* on sen päätyminen kiellettyjen kirjojen listalle Kouluhallituksen toimesta. Kielletyt kirjat jäivät kuitenkin käyttöön uudistettuina, saatuaan kouluhallitukselta uuden hyväksymisen. Syy kirjojen käytölle oli paperipula ja painatustekniset haasteet. (Rouhiainen 1974, 299–300.)

Hainarin ja Laitakarin edellä mainitusta teoksesta vuodelta 1927 oppikirjojen tarkastustoimikunta antoi määräyksen poistaa tai uudistaa esimerkiksi seuraavaa: ”Kommunistisen ohjelman mukaan lakkautettiin yksityinen omistusoikeus, tehtaat ja muut tuotantolaitokset otettiin valtion haltuun ja Venäjällä alkoi sekasorron ja hirveiden veritöiden aika, jonka kestäessä maan sivistynyt keskisäätö on tuhottu.” (Oppikirjojen tarkastustoimikunta 1945:5, 7.)

Tutkimastani kirjailijakaksikon Hainarin ja Laitakarin *Kansakoulun historian oppikirja* (1926) 16. painoksesta taas määrättiin poistettavan esimerkiksi seuraava katkelma: ”...Mutta Inkerin suomalaiset ja Vienan karjalaiset sensijaan jäivät edelleen Venäjän valtaan. Heidän asemansa tuli entistä kurjemmaksi. Suomen rajan lähellä asuvia karkoitettiin kodeistaan ja kuljetettiin Siperiaan...” (Oppikirjojen tarkastustoimikunta 1945:5, 7.)

Edellä mainittujen katkelmien uudistamis- tai poistamiskehotuksia ei olla perusteltu lainauksien ohessa tarkemmin, mutta tarkastustoimikunta kuvailee Opetusministeriölle lähettämässään saatekirjeessä, että joissakin oppikirjojen esityksissä on liian henkilökohtainen kanta antanut esitykselle subjektiivisen leiman (Oppikirjojen tarkastustoimikunta 1945:5). Lainauksista on havaittavissa venäläisvastaisuutta ja kritiikkiä sosialismia kohtaan. Leo Harmajan *Yhteiskuntaopin oppikirja* vuodelta 1932 taas sai merkinnän ”ei mainittavaa” (Oppikirjojen tarkastustoimikunta 1945:5, 21).

Tämän tiedon valossa on hedelmällistä tarkastella myös sitä, miten korrektiksi tarkastetun ja liian subjektiivisen leiman antaman kirjan kerronta eroaa toisistaan. Toki, on huomattava myös se, että yhteiskuntaoppi ja historia ovat jokseenkin erilaisia oppiaineita. Silti, molempien oppiaineiden opetuksessa on mahdollista välittää yhteiskuntapoliittista viestiä. Hainari ja Laitakari toteavat tarkastelemani kirjan alkusanoissa: ”Kirjaa laatiessa on otettu huomioon Opettajaneuvoston kokouksessa tammikuussa 1926 esitetyt toivomukset ja Opetussuunnitelmakomitean mietinnön historian opetusta koskevaan osaan kohdistetut arvostelut.” (Hainari, Laitakari 1926, 3). Kirjan 19. painosta on siis jo muokattu arvostelujen takia, mutta mielenkiintoista Suomi-Venäjä-diskurssia löytyi silti runsaasti.

6 Tulosa

6.1 Aineiston keräys, käsittely ja tulokset

Esittelen seuraavaksi, millaisia diskursseja oppikirjoista on havaittavissa. Olen jaotellut yhteiskuntaopin oppikirjasta löytyneitä katkelmia yhteiskuntapoliittisten aiheiden mukaan taulukoihin, ja esittelen ja tulkitsen niistä keskeisimmät diskurssit aihealueittain. Historian oppikirjassa olen keskittynyt Suomen ja Venäjän ja maiden välisen suhteen kielikuviin ja yhteiskuntapoliittisiin diskursseihin. Esittelen historian ja yhteiskuntaopin tulokset seuraavissa luvuissa. Taulukot löytyvät kokonaisuudessaan liitteenä tutkielman lopusta. Luvussa 6.2 käsittelen historian oppikirjan ja luvussa 6.3 yhteiskuntaopin oppikirjan keskeisimmät tulokset.

6.2 Historian oppikirja

6.2.1 Järjestelmän epäonnistuminen

Yhteiskuntapoliittista järjestelmää kuvaillaan historian oppikirjassa epäonnistuneena. Kertomus työväestön oloista sijoittuu aikaan jo ennen sisällissotaa: ”*Se (tehdastyöväestö) asusti ahtaaseen sullotuna likaisissa, epäterveellisissä asunnoissa ja vajosi juoppouteen, siveettömyyteen, tietämättömyyteen ja kaikkinaiseen kurjuuteen.*” (Hainari & Laitakari 1926, 231.) Työväestö katkeroitui nähdesään tehtaan omistajan elävän rikkauksien keskellä hyvinvoivana.

Myös Karl Marxin oppeja köyhälistön noususta kapinaan ja vallankumouksen toteuttamiseen kritisoidaan epäpäteviksi ratkaisuiksi työväestön olojen korjaamiseksi: ”*Marxin käsitys, että köyhälistö nykyisen yhteiskuntajärjestyksen vallitessa lopulta äärimmäiseen kurjuuteen jouduttuaan ja silloin*

yhteiskuntaolot kapinaan nousulla kukistettuaan loisi uuden, onnellisen yhteiskunnan on tahdottu osoittaa mahdottomaksi. Kuinka voisikaan puutteen, nälän, juoppouden, siveettömyyden ja kaikkinaisen muun kurjuuden heikentämä ja sukupolvien aikana tylsistyttämä ihmisjoukko kyetä luomaan uutta ja entistä parempaa yhteiskuntaa, jos se vanhan kykenisi hävittämään.” (Hainari & Laitakari 1926, 233.) Sosialistinen järjestelmä halutaan nujertaa ja osoittaa kestävämmäksi vallankumouksesta huolimatta vahvalla argumentoinnilla.

Kirjailijat katsoivat, että kurjuudessa eläneellä kansalla ei ole keinoja ja taitoa hallita. Järjestelmää kritisoidaan myös yksilönvapauden puutteesta: *”Valtionhan täytyisi määrätä, mihin toimeen mikin lapsi on kasvatettava, mihin tehtävään kunkin ihmisen olisi valtiossa ryhdyttävä, minkä verran elintarpeita ja muita hyödykkeitä kukin kansalainen olisi saapa j.n.e.*” (Hainari & Laitakari 1926, 233.) Tässä kritiikin kohteena oleva kollektivistinen järjestelmä onkin individualistisen järjestelmän vastakohta, jossa yhteiskunnan etu ajetaan yksilön edun edelle.

6.2.2 Venäläistäminen

Suomessa toteutettiin venäläistämistoimia 1900-luvun alussa. Puolassa ja Itämeren maissa toteutettiin kieliuudistus, saattaen venäjän kieli osaksi koulujen ja virastojen toimintaa. Suomessakin kerrottiin ”venäläiskiihkoilijoiden” ruvenneen samoihin toimiin Aleksanteri III astuttua keisariksi. Kappale on otsikoitu *”Venäläissorron aika Suomessa*”. (Hainari & Laitakari 1926, 239.) Suomea yritettiin venäläistää väkisin ja vastakkainasettelu sorron ja kiihkoilijoiden kuvauksen kanssa antaa ymmärtää, että kansa oli jakautunut kahtia venäläistämistoimien suhteen.

Ensimmäisen maailmansodan syttyessä venäläistämistoimet kiihtyivät ja Suomen haluttiin olevan entistä enemmän osa Venäjää. Suomalaisia virkamiehiä vainottiin venäläisten toimesta: *”Jälleen täytyi isänmaansa laeille uskollisten virkamiesten luopua viroistaan ja lähteä maanpakoon. Heitä alettiin raastaa kitumaan Pietarin kolkoissa vankikomeroissa, jopa kuljettaa Siperiaankin, niinkuin pahantekijöitä.*” (Hainari & Laitakari 1926, 239.) Väkisin toteutettua venäläistämistä ei pidetä oikeutettuna, ja suomalaisia virkamiehiä kuvailaan laille uskollisiksi, jotka eivät ansaitsisi tulla vainoetuiksi.

Ensimmäisen maailmansodan aikana Suomessa tehtiin linnoitustöitä, ja venäläinen sotaväki oli mukana rakennustöissä. Jo pelkän venäläisten läsnäolon kerrotaan laskeneen sivistyksen tasoa:

”Kansamme siveellinen taso laskee tänä aikana suuresti noiden linnoitus- eli vallitöiden vaikutuksesta ja kosketuksesta venäläisten sotilaiden kanssa.” (Hainari & Laitakari 1926, 239.) Kerronta rakentaa viholliskuvaa toiseuttamisen keinoin. Toiseuttamisella tarkoitetaan esimerkiksi politiikan tutkimuksessa sitä, kun pyritään erottautumaan kilpailevista poliittisista ryhmittymistä nimeämällä ne (Tammikko 2019, 64). Kirjoittajat käyttävät toiseuttamista erottamaan venäläiset suomalaisista etnisyyden suhteen. Suomalaisten ja venäläisten sukupuolisiveellisen kanssakäymistä ei katsottu hyväällä.

Suomalaisia virkamiehiä myös tuomittiin venäläisissä tuomioistuimissa pietarilaisiin vankityrmiin. Virkamiehien vainot tuomittiin epäoikeudenmukaisina ja venäläistämistoimilla pyrittiin kukistamaan vastarinta: *”Venäjä näytti valmistautuneen hävittämään maastamme sen sivistyneistön, jos ei venäläistyttäminen muulla ehdolla edistyisi.”* Venäläiset olivat kuitenkin aliarvioineet suomalaisen kansan kyvyn puolustaa itseään. Kirjailijat asettavat vastakkain suuren Venäjän sortotoimet ja pienen suomalaisen kansan sisukkuuden puolustaa itseään: *”Erheellisesti se oli kuitenkin arvioinut Suomen kansan mielialan ja voiman.”* (Hainari & Laitakari 1926, 241.) Nationalistinen kansallishenki herätetään kamppailemaan Suomen puolesta. Kamppailu venäläisiä vastaan ei kuitenkaan ollut se ainoa taistelu, koska myös Suomen kansa oli jakautunut kahtia Venäjän kysymyksen suhteen.

6.2.3 Valkoinen menestystarina

Venäjän vallankumouksen aika oli Suomen tilaisuus itsenäistyä ja irrottautua Venäjästä. Osa suomalaisista oli kuitenkin sitä mieltä, että neuvostojärjestelmää pitäisi jäljitellä myös Suomessa: *”...Äärimmäinen vasemmisto yhdessä punakaartin kanssa toimitti vallankaappauksen Helsingissä ja kävi asevoimin toimeenpanemaan Suomessa neuvostohallitus-järjestelmää. Laillisen hallituksen puolelle asettui kuitenkin suurin osa kansaamme tahtoen panna alttiiksi verensä ja henkensä saavutetun itsenäisyyden turvaamiseksi.”* (Hainari & Laitakari 1926, 244.) Kirjailijat kuvaavat Venäjän sosialistisesta järjestelmästä irrottautumista ainoaksi keinoksi taata Suomen itsenäisyys. Punaiset, eli Venäjämieliset suomalaiset nähdään uhkana Suomen selviytymiselle.

Menestystarinaa valkoisten voitosta kuvaillaan jylhässä kansallishuumassa: *”Kenraali Kustaa Mannerheimin ylipäällikkyydellä muodostettiin pian eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvista kansalaisista maan vapauttamiseksi armeija, johon yksinpä koulupojatkin innolla liittyivät.”* (Hainari & Laitakari 1926, 244–245.) Valkoinen aate nähtiin niin tärkeänä, että kansalaiset yhdistyivät sen taakse, yhteiskuntaluokista riippumatta. Valkoisten intoa kuvaillaan myös vapaustaistelijoiden joukkojen

keskuudessa: ”Nämä kolmivuotisen preussilaisen koulutuksen saaneet Suomen jääkärit tulivat nyt Saksan hallituksen suostumuksella kiireesti kotimaahan ja ryhtyivät innostusta hehkuen vapaustaiteluun joukkojen johtajina.” (Hainari & Laitakari 1926, 244–245.)

6.2.4 Uusi alku

Sisällissodan voittoa ja itsenäistymistä Venäjältä kuvaillaan uuden aikakauden alkuna: ”Venäjän vallasta vapautuminen poisti ne esteet, mitkä vuosikymmeniä olivat olleet välttämättömimpienkin ja eduskuntamme taholta jo järjestettyjenkin uudistusten tiellä. Alkoi nopea edistymisen kausi, kun kansa sai näyttää tahtonsa ja voimansa.” (Hainari & Laitakari 1926, 246). Retoriikka korostaa, ettei mikään tule enää seisomaan Suomen tiellä.

Kansaa yritetään myös yhdistää perustelemalla sisällissodan olleen kaikkien suomalaisten eduksi. Valkoisten johdolla rakennetaan itsenäistä Suomea kaikille suomalaisille. Punaisia ja valkoisia yhdistää edelleen kansalaisuus, ja sen mukanaan tuomat arvot, ja niiden pohjalle on mahdollista rakentaa toimiva yhteiskunta. Runolliset loppusanat vetoavat sovinnon kautta uuteen alkuun: ”Mutta jos kansalaisiamme yhdistää rakkaus yhteiseen kotiin, isänmaahan, sovinnollisemmiksi kuin tähän asti, ja jos ahkeruus, työtarmo ja puhtaat siveelliset tavat sekä luottamus kansojen kohtaloiden ohjaajaan ja kaitsijaan, on tulevaisuutemme vaikeimmissakin vaiheissa oleva turvattu.” (Hainari & Laitakari 1926, 246.)

6.3 Yhteiskuntaopin oppikirja

6.3.1 Naisten työllistymisen vaikutus kodinhoitoon ja kasvatukseen

Yhteiskuntarakenteessa on havaittavissa Harmajan mukaan muutoksia, sillä naisten työllisyys on nousussa. Siihen hän suhtautuu, ellei paheksuen, ainakin huolestuen: ”Perheen hajaantuessa siinä määrin, etteivät ateriatkaan enää ole yhteisiä muulloin kuin ehkä juhlapäivinä, perhe-elämän luonne suuresti muuttuu... kotikasvatus supistuu aivan vähäpätöiseksi ja perheenjäsenten keskinäinen kiintymys ja rakkaus vähentyvät.” (Harmaja 1932, 12–13.) Naisten työllisyys johtaa yhteiskunnalliseen muutokseen, jonka ei katsota olevan hyväksi kotikasvatukselle ja perinteiselle perhe-elämälle. Merkille pantavaa on myös, että naisten ja äitien odotetaan silti hoitavan kotia ja lapsia

palkkatöiden ohessa. Taakanjaosta kotitaloustöiden suhteen ei puhuta. Sukupuolirooleista talouden hoidon suhteen pidetään siis kiinni.

Koulutuspoliittisena ratkaisuehdotuksena muuttuviin kotioloihin haetaan kotitalousopetuksen lisäämistä kouluihin: *”Tämä kehitys (opetuksen edistäminen) on omansa taloudellisten tulostensa ohella edistämään myös kansan henkistä menestymistä ja tukemaan kotielämää, joka monessa suhteessa on pyrkinyt heikontumaan. Siten sen vaikuttaa edullisesti lasten kasvattamiseen kunnan kansalaisiksi.”* (Harmaja 1932, 65.) Käsitys kunnan kansalaisesta lähtee jo yksityiselämän puolelta, kodin hoitamisesta ja lasten kasvatuksesta.

6.3.2 Kohti liberaalimpaa ja tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa

Avioliittoa kuvaillaan miehen ja naisen väliseksi suhteeksi hyvin perinteiseen tapaan. Avioerosta puhuttaessa viitataan eron vaikuttavan haitallisesti lasten kasvatukseen ja koko yhteiskuntaelämään. Päätään nostaa yllättäen myös liberaali ajatus avioeron sallivuudesta: *”...aviopuolisille, joiden on luonteen erilaisuuden tai muiden vakavien syiden takia hyvin vaikea tulla yhdessä toimeen, ovat nykyajan säännökset avioerosta sopivampia.”* (Harmaja 1932, 13.)

Myös perinnönjaossa on edetty kohti tasa-arvoisempaa ideologiaa, sillä tyttöjen ja poikien kerrotaan olevan perinnönjaossa tätä nykyä samanarvoisia (Harmaja 1932, 15). Voinee siis sanoa, että vaikka sukupuoliroolit nähdään monin paikoin perinteisenä puhuttaessa yksityisestä elämästä, esittää teos myös avoimempaa, vapaamielistä ajattelua. Keskeisin löydös onkin se, miten kirjoittaja tasapainoilee kunnollisuuden ja uudistusmielisyyden kanssa, ja jopa murehtii, mihin tällainen liberaalin kansalaisen arvomaailma voi johtaa: *”Meidän päivinämmä pidetään yksilöllisistä, henkilökohtaisista oikeuksista enemmän huolta kuin aikaisemmin. Valitettavasti vapaammat olot ja säädökset usein voivat yhteiskuntaelämässä myös edistää hyvien tapojen höltymistä, suorastaan jopa vallattomuutta.”* (Harmaja 1932, 13.)

Kirjailija yrittää peräänkuuluttaa kansalaisten vapauksien myötä myös vastuuta ja velvollisuuksia. Kansallismielisellä hengennostatuksella korostetaan paitsi vastuuta ja velvollisuutta Suomea kohtaan, yritetään myös yhtenäistää kansaa: *”Näin ollen, sikäli kun meillä on kunnan kansalaismieltä, tarvittaessa riennämme yhteiskunnan hyväksi uhraamaan vaikkapa viimeiset voimamme, jotta isänmaamme, meidän kallein perintömme, ja varmin turvamme säilyisi ja hyvin menestyisi.”* (Harmaja 1932, 143.)

6.3.3 Kylmän ja kovan maan kansa

Suomalaista kansaa kuvaillaan altavastaajana muun muassa epäkiitollisen ja karun viljelysmaan takia. Ahkeruus ja sisukkuus saavat suomalaisina luonteenpiirteinä kuitenkin kiitosta, ja kovat olosuhteet voivat kasvattaa luonnetta: *”Karustakin maasta ja epäsuotuisassa ilmastossa voidaan ankaralla työllä tehdä viljavia peltoja; ihminen voi toimintansa avulla kohota luonnon herraksi. Tästä on tekniikan voittokulku varsinkin 1700-luvun jälkipuoliskolta selvänä todistuksena. Suuret ponnistukset kehittävät väestön tarmoa ja vaikuttavat siihen edullisesti.”*

Havaittavissa on jopa pientä rotuerottelun kaltaista sävyä, kun puhutaan suomalaisesta luonteenlujuudesta suhteessa etelän maihin. Suomalaisten sisu on kasvanut entisestään haastavien olosuhteiden takia, kun taas hedelmällisemmät viljelysmaat rikkaine luontoineen tuottavat luonteenlaadultaan toisenlaisia piirteitä: *”Sitävastoin etelämaiden asujaimisto on rikkaan luonnon ja sen runsaiden antimien keskellä jäänyt yleensä veltommaksi ja leväperäisemmäksi kuin kylmän pohjolan kansat.”* (Harmaja 1932, 25.)

Ahkera työnteko on Suomen kansalaisen ihanne ja luonteenlujuus nähdään menestyvän suomalaisen takana keskeisenä ominaisuutena. Myös raittiuden puolesta puhutaan kunnollisuuden eleenä: *”Juoppouden vastustaminen kysyykin suuria ponnistuksia. Erikoisen toivottavaa on, että nuori polvi oppii tätä turmiollista pahetta välttämään.”* (Harmaja 1932, 63.) Sanavalinnat ”juoppous” ja ”turmiollinen” kuvaavat paheksuvaa suhdetta alkoholiin, ja vastakkain asetetaan raittius ja juoppous, ei mitään siltä väliltä. Kielenkäyttö korostaa ehdottomuutta alkoholin suhteen.

6.3.4 Kukkaronnyörit tiukalla

Tulonjakopolitiikkaan halutaan tehdä selkeä ero kommunistisen ja sosialistisen yhteisomistukseen perustuvan järjestelmän välille vähän painavammalla argumentoinnilla haaveilevista haihattelijoista: *”Jotkut haaveilijat ovat kuvitelleet, että jos vain varat jaetaan eri ihmisten kesken tasan, saadaan oikeudenmukainen järjestys aikaan. Mutta se olisi uutteria ja toimellisia ihmisiä kohtaan vääryyttä, koska siten riistettäisiin heidän työnsä ja vaivannäkönsä tuloksia laiskureille ja tuhlareille annettaviksi.”* (Harmaja 1932, 35.) Läpi teoksen kulkeva liberalismiin korostama ahkeruus, kuri ja kova työ ovat yhteiskunnan keskeisin kannustin kohti kunnan kansalaisuutta. Järjestelmän väärinkäyttäjistä ja vapaamatkustajista puhutaan kovin sanakääntein: *”Moni laiskuri esim. tahallaan*

elättää itseään kerjuulla, saaden sen avulla verraten helposti toimeentulonsa.” (Harmaja 1932, 122.) Jokaisen on elätettävä itsensä ja ansaittava elantonsa työtä tehden, ei muiden kustannuksella.

Sama tiukka linja jatkuu talouspolitiikan suhteen. Yli varojen elämistä kritisoidaan kevytmieliseksi ja kehoitetaan säästeliäisyyteen (Harmaja 1932, 59). Kulutusta vastaan on myös kamppailtu: *”Ennen aikaan taisteltiin yllisyyttä vastaan monenlaisilla esivallan toimenpiteillä. Ruotsissa ja Suomessa käytettiin ns. yllisyysasetuksia, jotka kohdistuivat esim. silkki-vaatteisiin ja koruihin sekä kahviin; tämän juoman nauttiminen oli aikoinaan virkavirhe. Nykyään pyritään yllisyyttä rajoittamaan etupäässä verotuksen avulla, joka korottaa asianomaisten tavaroiden hintoja ja siten ehkäisee niiden käyttämistä.*” (Harmaja 1932, 60.)

6.3.5 Valkoisten johdolla eteenpäin

Puoluepolitiikkaa ja parlamentarismin toimintaa Harmaja kuvailee hyvin objektiiviseen sävyyn, informoiden yhteiskunnan tavoista ja käytännöistä. Puoluelehdistöä kuvailtaessa kirjailija kuitenkin nostaa kerrontaan esiin myös mielipiteensä siitä, että lehdistön tiedotukset ovat harhaanjohtavia. Vaikka puoluelehdistöt ilmentävät omaa ideologiaansa, tässä kirjailija lipsahtaa objektiivisesta tiedosta mielipiteen puolelle: *”Mutta useasti sanomalehdet myös kiihoittavat lukijakuntaansa ja johtavat sitä harhaan. Yleisen mielipiteen muodostumiseen varsinkin valtiollisista asioista vaikutetaan sanomalehdistön avulla meidän päivinämme erityisen voimakkaasti.*” (Harmaja 1932, 75.)

Koska valkoiset olivat voittaneet sisällissodan, ja itsenäistä Suomea rakennettiin voittajien ehdoilla, Suomessa kurotettiin kohti länttä ja pyrittiin rakentamaan demokratialle perustuvaa poliittista järjestelmää. Harmaja kertoo, että vuonna 1930 poistettiin äänioikeus sellaisiin yhdistyksiin kuuluvilta, jotka pyrkivät toimillaan yhteiskuntajärjestyksen väkivaltaiseen tuhoamiseen tai muuten tällaista toimintaa suosivat. Kirjaan oli erikseen vielä kirjattu sulkeisiin kyseisten toimien koskevan kommunisteja. (Harmaja 1932, 85–86.) Vastarinnan ääni pyrittiin siis tukahduttamaan, mutta ainakin tässä kontekstissa kuitenkin parlamentaarisin keinoin.

Porvaripuolueiden kuvattiin olevan usein nationalistisia, eli kiihkokansallisia, ja haluavan Suomelle vahvan puolustusjärjestelmän. Liberaalista siipeä edustanut puolue Vapaamieliset taas sai tunnustusta sen vietyä läpi useita tärkeitä kansanvaltaisia uudistuksia. (Harmaja 1932, 93.) Diskurssi edustaa valkoisten tavoitteita vahvasta ja uudistuneesta itsenäisestä Suomesta länsimaisena demokrationa.

Sävyltään puoluepolitiikan kuvailu on asiapitoista ja pitäytyy faktoissa. Kirjoittaja myös peräänkuuluttaa yhtenäisyyden perään varoittamalla liian kapeakatseisesta politiikan teosta: ”*Mutta puoluetistelujen kiihtyminen on usein johtanut suuriin haittoihin, jopa valtiollisiin vaaroihin, milloin isänmaan yhteisten etujen edelle asetetaan jonkin puolueryhmän tai kansanluokan tai vielä ahtaamman piirin yksityiset edut.*” (Harmaja 1932, 94.) Jokaisen poliittisen toimijan pitäisi ensisijaisesti keskittyä koko Suomen edun ajamiseen.

Sama diskurssi näkyy myös maanpuolustuksellisten toimien pohdinnassa. Sodankäyntiä haluttaisiin inhimillistää, toisin sanoen luopua sotimisesta kärsimyksen välttämiseksi. Suomen geopoliittinen sijainti tunnustetaan kuitenkin haasteelliseksi ja puolustukselliset toimenpiteet on syytä suorittaa sen realiteetin valossa: ”*Suomen valtiollinen asema on, maantieteellisistä syistä, suuresti vaaranalainen, ja kun maan itsenäisyyden puolustus on mitä kallisarvoisin asia, ei niitä uhrauksia, joita se kysyy, ole voitu keventää eikä niitä käy paljoksuminen, vaan isänmaalliset kansalaiset alistuvat niihin alttiisti.*” (Harmaja 1932, 109.) Samaa pohdintaa joudutaan käymään edelleen vielä näinäkin päivinä. Panokset ovat kohonneet entisestään ydinasepelotteen takia.

6.3.6 Yksityisomistuksen puolesta

Harmaja korostaa maanviljelijän työn olevan mielekkäämpää, jos maanviljelijät saavat omistaa viljelemänsä maan itse. Pienviljelijöihin viitataan yhteiskunnan runkona. (Harmaja 1932, 25.) Vaikka kapitalistista yksityisomistusta puolletaan, kirjailija toivoo silti pääoman jakautuvan tasapuolisesti yhteiskunnassa: ”*Jollei pääomaa olisi elettäisiin samanlaisissa, alkukantaisissa oloissa kuin villit erämaissaan. On vain toivottava, että pääomaa käytettäisiin mahdollisimman suuressa määrin koko yhteiskunnan, eikä vain sen harvalukuisten omistajien etujen mukaisesti.*” (Harmaja 1932, 33.)

Pohdinnassa itää ajatus hyvinvointivaltiosta. Kritiikkiä sataa vallanpitäjille myös oman verovelvollisuuden keventämisestä ja vastaavasti muiden raskaasta verotuksesta. (Harmaja 1932, 136.) 1930-luvun yhteiskunnan ihanne tasapainoilee modernin länsimaan kynnyksellä. Harmajan kirjoituksissa näkyy kapitalismin ideologiaan kuuluvan yksityisomistuksen hyötyjen korostus, mutta myös sosiaalidemokraattisen näkemys hyvinvointivaltiosta, jossa yhteiskunta vastaa hyvinvoinnin jakautumisesta tasapuolisesti.

6.3.7 Yhteiskunnallinen polarisaatio

Kirjailija tunnistaa myös sosioekonomiset erot ja polarisaation maatalous- ja kaupunkilaisväestön välillä. Yhteiskunnallista pirstaloitumista ja vastakkainasettelua pyritään lieventämään:

”Eri kansanluokkien kesken jatkuvasti vallitseva etujen vastakohtaisuus on saattanut väestön monessa maassa jakaantumaan toisille vihamielisiin leireihin, niin ettei niille enää yhteinen kansallisuus, sivistys eikä uskonto yhdysiteenä paljoakaan merkitse. Tämän kansallisen vaaran välttämiseksi työskennellään meidän päivinämme monella tavoin koettamalla lieventää nykyisiä jyrkkiä luokkavastakohtia.” Samaan aikaan Harmajan omat sanavalinnat saattavat kuitenkin lisätä tässä tapauksessa vastakkainasettelua: *”Täten yhteiskunnassa ovat vastakkain varakkaat kapitalistit ja varattomat työläiset, jotka tekevät suorittavaa työtä edellisten palveluksessa.”* (Harmaja 1932, 30.)

Vastakkainasettelu on havaittavissa jo sisällissotaa edeltävältä ajalta, jossa työläiset ja maanomistajat olivat omia ryhmittymiänsä.

7 Pohdinta

7.1 Tulosten yhteenveto

Tutkielmassani olen tarkastellut historian ja yhteiskuntaopin oppikirjan toteuttamaa yhteiskuntapoliittista kansalaiskasvatusta. Käsitelen oppikirjoja sen oletuksen pohjalta, että koulutuksen tehtävä on auttaa yksilöä sosialisatiossa ja identiteetin kehityksessä. Identiteetillä tarkoitetaan yksilön kokemusta itsestään. Erik H. Eriksonin psykososiaalisen kehitysteorian mukaan keskeisin nuoruuden kehitystehtävä on luoda sisäisesti ristiriidaton, yhtenäinen identiteetti. Osa identiteettiä ovat myös yksilön mieltymykset, arvot ja periaatteet. (Pulkkinen, Ahonen, Ruoppila 2023, 191.) Identiteetin vakiintuminen ja oman itsen löytäminen auttaa tasapainoilemaan sekä sisäisten että ulkoisten muutosten keskellä. Identiteetin kehittyminen jatkuu aikuisiässä ja sosiokulttuurinen ympäristömme muokkaa kokemusta itsestämme. (Pulkkinen ym. 2023, 256.)

Vaikka erityisesti yhteiskuntaopin oppikirjassa on viitteitä vapaamielisemmästä ajattelusta, on kuitenkin yksilön asema vielä varjossa. Itsenäistymisen jälkeen yhtenäisen kansakunnan jälleenrakennuksen diskurssi oli niin vahva, että mitä todennäköisimmin yksilön identiteetin kehitys on saattanut jäädä kollektiivisen kansalaisyhteiskunnan kehityksen jalkoihin. Tarkoin kuvattu ihanne mallikansalaisuudesta ei jätä paljoa liikkumavaraa itsensä toteuttamiselle ja yksilökeskeisyydelle.

Tutkimissani oppikirjoissa identiteetistä puhutaan lähinnä kansalaisuuden käsitteen kautta. Sodan runtelema yhteiskunta kaipasi yhteisöllisyyden korostamista. Sittenkin suomalaisessa yhteiskunnassa on liikuttu enempi yksilökeskeisyyden korostamisen suuntaan. Yhteiskunnalliset tapahtumat ja niistä kumpuavat diskurssit ovat vuoropuhelussa keskenään ja mahdollistavat kansalaiskasvatuksen ihanteiden synnyn. Diskurssit syntyvät tarpeesta ja voivat toimia myös välineinä tavoitteiden saavuttamiselle.

Sosialisaatioksi taas sanotaan tapahtumia, joiden myötä yksilö oppii tiedot, taidot, käytännöt ja asenteet, joita yhteiskunnan jäsenenä toimimiseen tarvitaan. Vaikka sosialisaation voidaan katsoa jatkuvan läpi elämän, on koulu merkittävä sosialisaation työkalu ja kenttä nuorten yhteiskunnallisessa kasvatuksessa (Helkama, Myllyniemi, Liebkind, Ruusuvoori, Lönnqvist, Hankonen, Renvik, Jasinskaja-Lahti & Lipponen 2020, 49). Sosiaalipsykologian yksi keskeisempiä kysymyksiä on edelleen, kuinka yhteiskunta vaikuttaa yksilön moraalistumiseen ja sosiaalistumiseen.

Yhteiskunnallisilla oppikirjoilla on ollut 1920- ja 1930-luvulla merkittävä rooli kansalaiskasvatuksessa. Historia oikeuttaa Suomen valtion syntyä ja yhteiskuntaoppi rakentaa kuvaa mallikansalaisesta. Kunnollisuus ja isänmaallisuus ovat kansalaisen ihanneominaisuuksia. Sisukas, pieni Suomi asettui suurta Venäjää vastaan. Koska Suomesta puhutaan sitkeänä, odotetaan sen kansalaisilta samaa. Suomen valtio on siis yhtä kuin sen kansalaiset. Parhaimmillaan oppiminen yhteisestä menneisyydestä vahvistaa kansallista identiteettiä ja lisää yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Kuten aiemmin mainitsin, Leo Harmajan *Yhteiskuntaopin oppikirja* (1932) läpäisi oppikirjojen tarkastustoimikunnan tarkastuksen ilman huomautuksia. Teos käsittelee monipuolisesti kunnan kansalaisen ihannetta. Se ihanoi kurinalaisesti elävää raitista ja ahkeraa suomalaista, joka huolehtii lasten kasvatuksesta ja elää taloudellisesti vaatimattomasti. Harmajan vahva tausta taloustieteen osajana näkyy kirjassa. Siinä puhutaan yksityisomistuksen puolesta ja perustellaan kapitalistisen talousjärjestelmän olevan näin ollen parempi vaihtoehto sosialismille. Se kuitenkin tunnustaa yhteiskunnallisen eriarvoisuuden ongelmat ja kritisoi myös verotuksen epäoikeudenmukaisuutta. Täysin talousoikeistolainen Harmajan yhteiskuntapoliittinen ideologia ei siis ole. Yhteiskunnallisia haasteita nostetaan esille, ja osataan tarkastella ilmiöitä myös erilaisista näkökulmista.

Hainarin ja Laitakarin *Kansakoulun historian oppikirja* (1926) päätyi vuonna 1945 suoritettussa oppikirjojen tarkastustoimikunnan tarkastuksessa kiellettyjen kirjojen listalle. Hainarin poliittinen vaakaumus kansanedustajana Suomalaisessa Puolueessa näkyy kirjassa venäläisvastaisuutena ja

marxismien yksipuoleisena kritiikkinä. Suomen itsenäisyyden edellytys tuntui olevan irrottautuminen sosialistisesta ideologiasta ja molemmat oppikirjat puhuvat kapitalistisen järjestelmän puolesta. Venäjää vastaan puhuu myös se, että venäläistämistä suoritettiin Suomessa väkivalloin. Venäjästä tuli laittomien toimien myötä vihollinen, josta oli syytä päästä eroon.

7.2 Johtopäätökset

Historian oppikirjan tehtävä on kertoa menneisyyden tapahtumista. Se lisää ymmärrystä siitä, miten nykypäivään on päädytty. Tarinalla oikeutetaan sitä historian kulkua, joka on mahdollistanut suomalaisille itsenäisyyden ja länsimaisen demokratian. On inhimillistä, että väkivaltaa ja vainoa kokenut kansa haluaa luoda historian kirjoituksessa hyvän ja pahan välistä diskurssia ja kertoa asioista niiden oikeilla nimillä. Historian puolelta opitaan, mitä on tapahtunut, ja yhteiskuntaoppi valistaa kansalaisia siihen, miten yhteiskunnassa tulisi kunnan kansalaisena elää.

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma kuvailee yhteiskuntaopin oppiaineen keskeisimmäksi tavoitteeksi välittää tietoisuutta kansalaisvelvollisuuksista, jotta kansalaiset osaavat jatkossa osallistua julkisen elämän tehtäviin. Komiteamietintö kuitenkin korostaa, ettei valtiollisia riitoja aseteta nuorison arvosteltavaksi vaan keskitytään kuvailemaan yhteiskunnan toimintaa. Oppikirjojen sisällössä on siis pyritty ottamaan huomioon oppilaiden ikä ja tarpeettomuus lietsoa konflikteja. (Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925, 290–291.)

Harmajan yhteiskuntaopin oppikirjassa opetussuunnitelman toteutus on onnistunut. Yhteiskunnan kehitys näkyy kuitenkin tasapainoiluna uudistusmielisyyden ja vanhojen perinteiden kesken. Vapaa mielisyydestä huolimatta kansalaiskasvatuksen yksityisen ja julkisen puolen raja on silti häilyvä. Yksityiset, perhepoliittiset aiheet kodinhoidosta lasten kasvatukseen ovat 1930-luvulla yhteiskuntapoliittisesta näkökulmasta relevantteja. Yksityisen ja julkisen politiikan teon välille on edelleenkin vaikeaa vetää rajaa.

Historian opetussuunnitelmasta komiteamietintö taas toteaa Suomen itsenäisyyden takia välttämättömäksi ”isänmaallisen hengen vahvistamisen” (Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925, 112). Mietintö kuitenkin korostaa myös rauhanomaista lähestymistapaa. Sotaisia tapahtumia tulisi käsitellä vain sen verran, mitä kokonaisuuden ymmärtäminen vaatii. (Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma 1925, 113.) Tämän perusteella Hainarin ja Laitakarin isänmaallisen hengen vahvistus

noudattelee opetussuunnitelmaa, mutta teoksen kielikuvien korjauskehotukset ovat myös perusteltuja.

Opetussuunnitelman komiteamietintö (1925) jatkaa pohdintaa historian opetuksesta näin: *”Puolustus- ja vapaussodat ovat puolustettavissa, ja niissä ilmenevä miehuus, uhrautuvaisuus ja sankari mieli eivät saa jäädä tunnustusta vaille. Mutta tehostettakoon myöskin toiselta puolen, että maailmansodan tuskat ja kauhut ovat herättäneet ja kypsyttäneet laajalti yli sivistyneen maailman levinneensodan kammon ja pyrkimystä sodista vapautua, ja ettei nuorisokaan olisi muuhun mielialaan kasvatettava.”* (Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 113.) Mietintö tasapainoilee kansallisen kertomuksen ja rauhan rakentamisen välillä, jättäen kuitenkin myös pelivaraa oppikirjojen kirjoittajille.

Kuten äskeinen komiteamietinnön lainauskin viittasi, maailmansotien myötä myös Eurooppa oli kaaoksessa. Myös oppikirjoja ruvettiin tarkastelemaan siitä näkökulmasta, että niiden tiedon pohjalta on mahdollista rakentaa rauhaa, ei sotaa. Suomen maantieteellinen sijainti Neuvostoliiton rajanaapurina on pysyvä fakta, ja ulkopoliittisia suhteita alettiin maailmansotien jäljiltä rakentamaan diplomaattisemmalle pohjalle. Se tarkoitti myös oppikirjojen tarkastelua kriittisin silmin. Historiankirjoituksen tehtävä on tuottaa tapahtumista tulkintoja ja myös säilöä menneisyys niin, ettei se unohdu. Yhteiskuntapoliittisesti keskeistä on huomata, että myös kansakunnilla on muisti. Kansakunnan muisti muodostaa yksilön muistia paremmin järjestäytyneen kentän. (Säntti 2004, 169–170.) Näin ollen ei ole lainkaan merkityksetöntä, miten asioista puhutaan.

7.3 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys

Tutkimusta tehdessä voidaan sanoa tutkimuksen olevan eettinen, jos se noudattaa hyvää tieteellistä käytäntöä. Käytännöt korostavat muun muassa tiedeyhteisön vakiintuneita toimintatapojen vaalimista, kuten rehellisyyttä, huolellisuutta, tarkkuutta ja avoimuutta. (Hirsjärvi ym. 2012, 23–24.)

Valmista aineistoa käytettäessä tutkimuksen eettisyyttä lisää erityisesti se, että tutkimuksen toteutus erilaisine työvaiheineen on kuvailtu mahdollisimman huolellisesti. Myös laadullisessa tutkimuksessa on tärkeää selostaa, miten tietoa on kerätty, ja perusteltava menetelmävalintaa. Myös tutkimuskohteen luonteen sekä analyysimenetelmän kuvailu ovat keskeisiä. (Hirsjärvi ym. 2012, 262.) Ne lisäävät tutkimuksen luotettavuutta.

Laadullista aineistoa tarkastellessa on myös syytä nostaa esiin, että tutkimuksen tulosten analyysi on aina subjektiivinen tulkinta, etenkin kun tutkimusta on tekemässä vain yksi henkilö. Tutkijat

tasapainoilevat aina objektiivisen tiedon tuottamisen kanssa, sillä tutkija subjektina on aina läsnä tulosten tulkinnassa. Tutkimuksen toistettavuus tästä näkökulmasta on siis suhteellisen vaikeaa, vaikkakin periaatteessa mahdollista, jos aineiston keruu ja menetelmät ovat tarkoin kuvattu. Laadullisessa tutkimuksessa tutkimuksen toistettavuus ei kuitenkaan ole keskeinen mielenkiinnon kohde. Luotettavuutta voi kuvailla kuitenkin myös se, että tutkimustulokset ovat linjassa aiempien tutkimusten kanssa. Esimerkiksi omat tutkimustulokseni ovat linjassa Takalan (1975) tutkimuksen kanssa, ja voidaan sanoa yhteiskuntaopin olleen ideologisen sääntelyn väline.

Tarkasteltaessa oppikirjojen tuottamaa kansalaiskasvatusta on syytä muistaa, että oppikirjojen käytöstä varsinaisessa opetuksessa ei ole tietoa. Toisin sanoen opettajalla on pedagoginen vapaus toteuttaa opetusta parhaaksi katsomallaan tavalla. Tällä tavoin on vaikeaa vetää suoraa johtopäätöstä siitä, miten paljon oppikirjat ovat opetuksen runkoon vaikuttaneet. Tästä seuraten, voidaan arvioida sitä, miten yhteiskuntapoliittista kansalaiskasvatusta toteutetaan historian ja yhteiskunnan oppikirjoissa, muttei voida suoraan arvioida sen vaikutusta itse opetukseen.

Mielenkiintoista on myös se, että tutkimillani oppikirjoilla on vain yhdestä kahteen kirjoittajaa. Vaikka oppikirjojen sisältöä on säännelty tarkastustoimikuntien puolesta, on kuitenkin väistämätöntä, että pieni kirjoittajakunta kirjoittaa varsin subjektiivisesta, tai ainakin kapeasta näkökulmasta. Nykyään oppikirjat luodaan usein useamman kirjoittajan voimin. Pauli Arolan mukaan opetusluonnitelman perusteita uusittiin vuodesta 1984 eteenpäin noin kymmenen vuoden välein. Näiden uudistusten myötä myös oppikirjoja päivitettiin ja tekijöiksi alkoi vakiintua isompi työryhmä. (Arola 2014, 225.)

Entisajan kirjoituksia analysoitaessa on hyvä tuntee presentismin käsite. Sillä tarkoitetaan nykyhetken vaikutusta menneiden aikojen tulkintoihin (Hentilä 2020). On siis syytä tunnistaa, että esimerkiksi perhepoliittisessa kuvauksessa Harmaja uusintaa sukupuolirooleja perinteiseen konservatistiseen tapaan: äidit hoitavat lapsia ja koteja isien käydessä töissä. Myös uskonnolliset viittauksia, esimerkiksi siunaus ja kirous, esiintyy kirjassa (Harmaja 1932, 26–27). Historiallisia tekstejä tutkiessa on siis olennaista tunnistaa ne keskeiset tulokset, jotka vastaavat tutkimuskysymyksiin, ei takertua menneen ajan vallitseviin arvoihin ja normeihin.

7.4 Lopuksi

Tutkielmani alkoi lähes samoilla sanoilla, johon se on päättymässä. Sirkka Ahosen artikkeli *Historia – sittenkin tuomari* alkaa historiatieteen perussäännön kuvauksella. Modernin historiatieteen tulisi pidättäytyä tuomioiden langettamisesta. Tavallinen ihminen taas usein haluaa etsiä syyllistä historian kirjoituksista. (Ahonen 2004, 227.) Historiaa tulisi aina tarkastella laajemmassa kontekstissa, jotta se voi toteuttaa tärkeintä tehtäväänsä: ymmärryksen lisäämistä. Syyllisten etsiminen on houkuttelevaa, mutta rakentavampi lähestymistapa on tunnistaa erilaisia ilmiöitä ja kehityskulkuja, jotka erinäisiin konflikteihin ovat johtaneet.

Oppikirjat ovat merkittävä väline koulujärjestelmälle yhteiskuntapoliittisena uusintajana. Jauhiainen (2002) kuitenkin viittaa Tomas Englundin (1986) korostaneen, ettei koulutusjärjestelmä ole kuitenkaan vain uusintajan asemassa. Vaikka Englundilla on samankaltaisia ajatuksia kansakoulun roolista työväenluokan lasten sulauttamisesta porvarijärjestelmään, on demokraattisessa järjestelmässä aina olemassa myös muutoksen paine. Se aiheutuu työväenluokan ja alisteisessa asemassa olevien ryhmien voimistumisesta. Tästä näkökulmasta voidaan kansalaiskasvatuksen ajatella sisältävän sekä sopeuttavia että muutokseen ja aktiivisuuteen tähtääviä aineksia. (Jauhiainen 2002, 272.)

Kansalaiskasvatuksen tulisi siis paitsi sosiaalista ja moraalista yksilöä yhteiskunnan jäseneksi, myös jättää tilaa oman sosiaalisen todellisuuden rakentamiselle. Vaikka kansalaiskasvatuksen sisältö ja yhteiskuntapoliittiset suuntaviivat määräytyvät sen mukaan, kuka vallankahvassa milloinkin on, demokraattinen järjestelmä luottaa silti kansalaiskasvatuksessa yksilön vapaaseen tiedonsaantiin ja oikeuteen ajatella. On siis lottovoitto syntyä Suomeen.

Lähteet:

Ahonen, S. 2016. Kaanonin paluu: historianopetuksen politiikkaa idässä ja lännessä. Historiallinen aikakauskirja, 114(3), 254–266.

Ahonen, S. 2004. Historia–sittenkin tuomari?. Historiallinen Aikakauskirja, 102(2), 227-232

Althusser, L. 1984. Ideologiset valtiokoneistot. Jyväskylä. Gummerus Oy.

Arkistojen Portti, kansallisarkisto. Mitä olivat kansakoulun tarkastajat?
<https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/aineisto-oppaat/kansakouluntarkastajat>
(Viitattu 5.3.2024)

Arkistojen Portti, kansallisarkisto. Painoasiain ylihallitus (PYH).
<https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/aineisto-oppaat/painoasiain-ylihallitus>
(Viitattu 5.3.2024)

Arola, P. 2014. Yhteiskuntaopin oppikirjoista. Koulu ja menneisyys, 52, 217-233.
<https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/99864/57472?acceptCookies=1>

Arola, P. 2003. Tavoitteena kunnan kansalainen: Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924 (Doctoral dissertation, Helsingin yliopisto).
<https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/be58ac75-f513-42a9-8e6d-8908b7c28b4c/content>

Foucault, M. 1980. Tarkkailla ja rangaista. Suomentanut Eevi Nivanka. Keuruu. Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset.

Freeden, M. 2019. Mitä on ideologia? Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Tampere. Eurooppalaisen filosofian seura ry.

Geoghegan, V. Eccleshall, R. Lloyd, M. MacKenzie, I., Wilford, R. Kenny, M. and Findlayson, A. 2003. Political Ideologies: An Introduction. Third edition. London and New York. Routledge. E-kirja. (Ellibs)

Harmaja, L. 1932. Yhteiskuntaopin oppikirja. 2. uudistettu painos. Helsinki. Otavan kirjapaino.

Hainari O.A. & Laitakari A.V. 1926. Kansakoulun historian oppikirja. Jyväskylä. K.J. Gummerus osakeyhtiö.

Helkama, K., Myllyniemi, R., Liebkind, K., Ruusuvuori, J., Lönnqvist, J.-E., Hankonen, N., Renvik, T. A., Jasinskaja-Lahti, I., & Lipponen, J. 2020. Johdatus sosiaalipsykologiaan. Helsinki. Edita. E-kirja. (Ellibs)

Hentilä, S. 2020. Harjoitettiin historiankirjoituksessa itesesensuuria. Verkkosivulla Tie sananvapauteen.

<https://sananvapauteen.fi/artikkeli/2195>

(viitattu 5.4.2024)

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2012. Tutki ja kirjoita. Hämeenlinna. Kariston Kirjapaino Oy.

Huttunen, R. (2012). Louis Althusser. Koulutuksen ideologisuudesta. Teoksessa Kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen suunnannäyttäjät. Toim. Tapio Aittola. Helsinki: Gaudeamus.

https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/30543997/Louis_Althusser_koulutuksen_ideologisuudesta-libre.pdf?1391797956=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DLouis_Althusser_koulutuksen_ideologisuus.pdf&Expires=1709802849&Signature=b0~Kd4U6qUnaktZ8kuY4CAxJh7QPflq4QG1mhUzsmKL7Vj-jhxT4H5-q16ab0oKmejmGkWzkW88AgZB19QteIv2y7NZ2V0iWmVPBk6Sp6-9UwyUmKH13ijsdftDUSCWm~uKKCwKYIs7UfVelQF6ztfK-Zbuf~uk6SBsnxRBHbGyB4tPD5kREPKICZ9uu8t~rFiNN-FydfvfYeSfzDCnuEOM1JCSchW7Jd2P89XlXY5BqkTIF7fjxkoeWTChuYrduztx9hp75Oaer-dYd1B~wzgbe3PKLm7rZa~3c3mxSSw6aDXApM1WMHngq8O1eckdZL3SqfS-UhQI8MCjmmam5uzPibQ_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

Jauhiainen, A. 2002. Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset: kansakoulun jatko-opetuskeskymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle. Turku. Painosalama Oy. Turun yliopiston julkaisuja.

Kallinen, T. & Kinnunen, T. 2021. Etnografia. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja. Tampere. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto.

<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/teoreettis-metodologiset-viitekehukset/diskurssianalyysi/>

(Viitattu 30.4.2024)

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1157075?page=7>

(Viitattu 8.4.2024)

Kouluhallitus 1919. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuosina 1910–1915. Helsinki. Valtioneuvoston kirjapaino.

https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/95739/xkansak_a_1910-1915_1919_dig.pdf?sequence=1

Lappalainen, A. 1992. Suomen oppikirjat. Koulu ja menneisyys, 30, 31-46.

<https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/98818/56506>

Leino-Kaukiainen P. & Heikkinen, A. 2011. Yhteiskunta ja koulutus. Teoksessa A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (toim.) Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Hämeenlinna. Kariston kirjapaino Oy.

Liljander, J. P. (2012). Pierre Bourdieu-Koulutus, symbolinen väkivalta ja yhteiskunnallinen eriarvoisuus. Teoksessa T. Aittola (toim.) Kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen vuosikokous 2012 (pp. 138–160). Gaudeamus.

Lehtonen, K. R. (1995). Oppikirjantekijä supervaltojen syleilyssä. Koulu ja menneisyys, 33, 158–206.

<https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/98856/56544>

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma. 1925. Komiteamietintö. Helsinki. Valtioneuvoston kirjapaino.

Mickelsson, R. 2007. Suomen Puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.

Oppikirjojen tarkastustoimikunta 1945:5. Kokoelmassa Hyväksytyt oppikirjat ja muut opetuksessa käytettävät kirjat: perusluettelo. Helsinki: Kouluhallitus, 1970. Print.

Palonen, K. 2023 Politiikan pelityylejä: Parlamentti, yliopisto ja Eurooppa. Analyysejä, arvioita, ajatuskokeita. Jyväskylän Yliopisto. E-kirja. YFI-julkaisuja, (18).

Pulkkinen, L., Ahonen, T., & Ruoppila, I. 2023. Ihmisen psykologinen kehitys. Jyväskylä: PS-kustannus. E-kirja (Ellibs)

Rantala, J. 2018. Kouluhallitus kansallisen eheyttämisen edistäjänä sisällissodan jälkeen. Kasvatus & Aika, 12(3), 49–64.

<https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/70421/36776?acceptCookies=1>

Rinne, R. Kivirauma, J. Lehtinen, E. 2015. Johdatus kasvatustieteisiin. Jyväskylä. PS-kustannus. E-kirja. (Ellibs)

Rouhiainen, P. 1974 Historian koulukirjat poliittisen mielipiteen muodostajina maailmansotien välisenä aikana. Teoksessa E. Jutikkala (päätoim.) Historiallinen aikakauskirja n:o 4. Forssa. Forssan kirjapaino Oy.

Suomen kirjallisuuden seura. Kansallisbiografia. Hainari, Oskar.

<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/6034>

(Viitattu 8.4.2024)

Suomen kirjallisuuden seura. Kansallisbiografia. Harmaja, Leo.

<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/7371>

(viitattu 8.4.2024)

Säntti, J. 2004. Historian vastaanotto ja käyttö. Teoksessa J. Löfström, J. Rantala & J. Salminen (toim.) Esseitä historiallisyhteiskunnallisesta kasvatuksesta. Helsinki. Hakapaino.

Takala, T. 1975. Koulun yhteiskuntaopetus ideologisen sääntelyn välineenä Suomessa v. 1917–1975. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologisten laitosten tutkimuksia 1975.

Tammikko, T. 2019. Vihalla ja voimalla. Poliittinen väkivalta Suomessa. Tallinna. Gaudeamus Oy.

Taylor, D. 2014. Michel Foucault. Key concepts. New York and London. Routledge.
E-kirja. (Ellibs)

Tieteen termipankki. Filosofia. Indoktrinaatio.

<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:indoktrinaatio>

(Viitattu 4.4.2024)

Tuomaala, S. 2011. Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta. Teoksessa A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (toim.) Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Hämeenlinna. Kariston kirjapaino Oy.

Tähtinen, J. 2011. Moraali ja terveys kansalais- ja koulukasvatuksen polttopisteessä. Teoksessa A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (toim.) Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Hämeenlinna. Kariston kirjapaino Oy.

Törrönen, J. 2005. Puhetapoja analysoimassa. Rajankäyntiä kriittisen diskurssianalyysin ja semioot-tisen sosiologian välillä. Teoksessa P. Räsänen, A-H Anttila & H. Melin (toim.) Tutkimus menetel-mien pyörteissä. Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat. Juva. PS-kustannus.

Vaalit. Puoluehistoria.

<https://vaalit.fi/puoluehistoriaa>

(Viitattu 8.4.2024)

Ylikännö, K. 2008. Oppikirjojen Venäjä. Seminaari oppikirjatutkimuksesta Berliinissä. Kasvatus & Aika 2(1).

9. Liitteet 9.1 Hainari & Laitakari Aihealue	Tarkennuksia	Suora lainaus
Yhteiskuntapolitiikka	Työväestön olot, työväenliikkeen alku, s.231 (kuvailu liittyy jo aikaan ennen itsenäistymistä) -Sosialistisen työväestön kuvaus epäonnistujina	”Se (tehdastyöväestö) asusti ahtaaseen sullottuna likaisissa, epäterveellisissä asunnoissa ja vajosi juoppouteen, siveettömyyteen, tietämättömyyteen ja kaikkinaiseen kurjuuteen” ”Kun yrittäjä eli tehtaan omistaja eli rikkaana ja hyvinvoivana, heräsi työväestössä katkeruus. Köyhälistön povissa versoi viha kaikkia parempiosaisia ja koko nykyistä yhteiskuntaa kohtaan.”
Poliittiset ideologiat	Marxisin kritiikkiä, s.233 -Työväenluokan kyvyttömyys yhteiskunnan järjestämiseen	”Marxin käsitys, että köyhälistö nykyisen yhteiskuntajärjestyksen vallitessa lopulta äärimmäiseen kurjuuteen jouduttuaan ja silloin yhteiskuntaolot kapinaan nousulla kukistettuaan loisi uuden, onnellisen yhteiskunnan on tahdottu osoittaa mahdottomaksi. Kuinka voisikaan puutteen, nälän, juoppouden, siveettömyyden ja kaikkinaisen muun kurjuuden heikentämä ja sukupolvien aikana tylsistyttämä ihmisjoukko kyetä luomaan uutta ja entistä parempaa yhteiskuntaa, jos se vanhan kykenisi hävittämään.”

	-yksilönvapauden puute	”Valtionhan täytyisi määrätä, mihin toimeen mikin lapsi on kasvatettava, mihin tehtävään kunkin ihmisen olisi valtiossa ryhdyttävä, minkä verran elintarpeita ja muita hyödykkeitä kukin kansalainen olisi saapa j.n.e.”
Viholliskuvat	<p>Venäläistäminen, s.237</p> <p>Japanin sodan jälkeisten venäläistämistoimien jatkaminen, s.239</p> <p>Maailmansodan aika, s.239</p> <p>-Venäjän kieli rantautui virastoihin sekä kansakouluihin</p> <p>-Myös venäläisiä sotaväkeä sijoitettiin Suomeen linnoitustoihin, toiseuttaminen</p>	<p>”Venäläissorron aika Suomessa”</p> <p>”Niinpä Puolassa ja Itämerenmaissa pantiin pakkovoimin venäjänkieli koulujen ja virastojen kieleksi ja venäläiset lait voimaan. Suomeen nähden yrittivät venäläiskiihkoilijat samaa heti Aleksanteri III tultua keisariksi.”</p> <p>”Uusi sorron aika”</p> <p>”Jälleen täytyi isänmaansa laeille uskollisten virkamiesten luopua viroistaan ja lähteä maanpakoon. Heitä alettiin raastaa kitumaan Pietarin kolkoissa vankikomeroissa, jopa kuljettaa Siperiaan-kin, niinkuin pahantekijöitä.”</p> <p>”Kun maailmansota puhkesi, näytti Suomen kohtalo toivotto- malta.”</p> <p>”Kansamme siveellinen taso laski tänä aikana suuresti noiden linnoitus- eli vallitöiden</p>

	<p>-Maailmansodan jälkeen, s.241</p> <p>-Vahva geopolittinen ajatus siitä, mihin Inkeri ja Karjala kuuluu</p> <p>-Maanpakoon joutuneet suomalaiset virkamiehet</p> <p>-Tuomitaan toimet laittomiksi, kuvaillaan rangaistustoimia karuin sanoin</p> <p>-Suomalainen sisu nostaa päätään, ”Suomi on kokoaan isompi”</p>	<p>vaikutuksesta ja kosketuksesta venäläisten sotilaiden kanssa.”</p> <p>”Mutta Inkerin suomalaiset ja Vienan Karjalaiset sen sijaan jäivät vielä itsenäisyyttä vaille ja edelleen Venäjän valtaan.</p> <p>”Tänä aikana raastettiin lainkuuliaisia virkamiehiämme venäläisiin, vartavasten järjestettyihin tuomioistuimiin tutkittavaksi ja tuomittavaksi yleisvaltakunnallisten lakien, s.o. vastoin eduskuntamme tahtoa ja sen mieltä kuulematta säädettyjen venäläisten, meidänkin maattamme tarkoittavien säännösten vastustamisesta. Oikeusistuintemme jäseniä ja muita virkamiehiä teljettiin niiden laittomien tuomioiden perusteella pietarilaisiin vankityrmiin..”</p> <p>”Venäjä näytti valmistautuneen hävittämään maastamme sen sivistyneistön, jos ei venäläistyttäminen muulla ehdolla edistyisi.”</p> <p>”Erheellisesti se oli kuitenkin arvioinut Suomen kansan mielialan ja voiman”</p>
Nationalistinen, valkoinen kansallishenki	<p>Suomen itsenäistymisen hinta, s.244</p> <p>-Kahtiajakautunut kansa</p>	<p>”...Äärimmäinen vasemmisto yhdessä punakaartin kanssa toimitti vallankaappauksen Helsingissä ja kävi asevoimin toimeenpanemaan Suomessa neuvostohallitus-järjestelmää. Laillisen hallituksen puolelle asettui kuitenkin suurin osa</p>

	<p>-Valkoisen hengen nostatusta, s.244–245</p>	<p>kansaamme tahtoen panna alttiiksi verensä ja henkensä saavutetun itsenäisyyden turvaamiseksi.”</p> <p>”Kenraali Kustaa Mannerheimin ylipäällikkyydellä muodostettiin pian eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvista kansalaisista maan vapauttamiseksi armeija, johon yksinpä koulupojatkin innolla liittyivät.”</p> <p>”Nämä kolmivuotisen preussilaisen koulutuksen saaneet Suomen jääkärit tulivat nyt Saksan hallituksen suostumuksella kiireesti kotimaahan ja ryhtyivät innostusta hehkuen vapaustaisteluun joukkojen johtajina.”</p>
<p>Uusi aika</p>	<p>Suomen rakentaminen, s.246</p> <p>-Vetoaminen yhteisiin arvoihin suomalaisen yhteiskunnan yhdistävänä tekijänä sisällissodan ja venäjän vallan jäljiltä</p>	<p>”Venäjän vallasta vapautuminen poisti ne esteet, mitkä vuosikymmeniä olivat olleet välttämättömmimpienkin ja eduskuntamme taholta jo järjestettyjenkin uudistusten tiellä. Alkoi nopea edistymisen kausi, kun kansa sai näyttää tahtonsa ja voimansa.”</p> <p>”Mutta jos kansalaisiamme yhdistää rakkaus yhteiseen kotiin, isänmaahan, sovinnollisemmiksi kuin tähän asti, ja jos ahkeruus, työtarmo ja puhtaat siveelliset tavat sekä luottamus kansojen kohtaloiden ohjaajaan ja kaitsijaan, on tulevaisuutemme vaikeimmissakin vaiheissa oleva turvattu.”</p>

9.2 Harmaja		
Yhteiskuntapoliittinen alue	Aihealueen tarkennus ja merkitys	Suorat lainaukset
Perhepolitiikka		
	Perinteinen perhemalli, s.11	<p>...”perhe. Sen muodostavat mies ja vaimo lapsinensa”</p> <p>”Perheen perustuksena on avioliitto. Nuori mies ja nuori nainen päättävät ruveta viettämään yhteiselämää”</p>
	Naisten työllistyminen, s. 12–13	<p>”Perheen hajaantuessa siinä määrin, etteivät ateriatkaan enää ole yhteisiä muulloin kuin ehkä juhlapäivinä, perhe-elämän luonne suuresti muuttuu... kotikasvatus supistuu aivan vähäpätöiseksi ja perheenjäsenten keskinäinen kiintymys ja rakkaus vähentyvät”</p>
	Kodin hoitaminen, sukupuoli-roolit s. 64	<p>”Tätä hoitavat yleensä kaikilla etupäässä naiset.”</p> <p>”Mutta viime vuosikymmeninä on naisten ansiotyö kodin ulkopuolella tullut tavalliseksi, ja samaan aikaan on kotitalouden hoito päässyt taantumaan. ...Kodit jäävät tällöin takapajulle, ja ravinnon nauttiminen ruokapaikoissa, ravintoloissa ja automaateissa, joita hoidetaan liikeyrityksen tavoin, tulee tavalliseksi.”</p>
	Avioero, paheksuntaa, mutta myös uudistusmielisyyttä, s. 13	<p>”Perhesiteiden höltyminen johtaa usein avioeroihinkin..”</p> <p>”Mutta varsinkin katolinen kirkko on ollut jyrkästi kielteisellä kannalla avioliiton purkamiseen nähden.”</p> <p>..”on siitä suurta haittaa nousevan polven kasvatuksen kannalta ja koko yhteiskuntaelämän kehitys siitä kärsii”</p>

		”..aviopuolisoille, joiden on luonteen erilaisuuden tai muiden vakavien syiden takia hyvin vaikea tulla yhdessä toimeen, ovat nykyajan säännökset avioerosta sopivampia”
	Tasa-arvo, sukupuoliroolit, koskien perinnönjakoa, s.15	”Myöhemminä aikoina on yleisesti vallalle se käsitys, että tyttäret ovat, samoinkuin muihin oikeuksiin, myös perintöön nähden samanarvoisia kuin pojat..”
Yhteiskuntapolitiinen kansallidentiteetti	Oikeudet ja vapaudet, s. 13	”Meidän päivinämme pidetään yksilöllisistä, henkilökohtaisista oikeuksista enemmän huolta kuin aikaisemmin. Valitettavasti vapaammat olot ja säädökset usein voivat yhteiskuntaelämässä myös edistää hyvien tapojen höltymistä, suorastaan jopa vallattomuutta”
	Karun maan sitkeä kansa, s.25	”Karustakin maasta ja epäsuotuisassa ilmastossa voidaan ankaralla työllä tehdä viljavia pelloja; ihminen voi toimintansa avulla kohota luonnon herraksi. Tästä on tekniikan voittokulku varsinkin 1700-luvun jälkipuoliskolta selvänä todistuksena. Suuret ponnistukset kehittävät väestön tarmoa ja vaikuttavat siihen edullisesti.”
	Toiseuttamista, s.25	”Sitävastoin etelämaiden asujaimisto on rikkaan luonnon ja sen runsaiden antimien keskellä jäänyt yleensä veltommaksi ja leväperäisemmäksi kuin kylmän pohjolan kansat.”
	Raittius ihanteena, s.63	”... valistus on kuitenkin meidän maassamme kääntänyt yleisen mielipiteen hyvin laajoissa piireissä raittiin elintavan puolelle.” ”Juoppouden vastustaminen kysyykin suuria ponnistuksia. Erikoisen toivottavaa on, että

		nuori polvi oppii tätä turmiolista pahetta välttämään.”
Talouspolitiikka	Tulonjako, s. 35 Kuri ja kunnollisuus	”Jotkut haaveilijat ovat kuvitelleet, että jos vain varat jaetaan eri ihmisten kesken tasan, saadaan oikeudenmukainen järjestys aikaan. Mutta se olisi uutteria ja toimellisia ihmisiä kohtaan vääryyttä, koska siten riistettäisiin heidän työnsä ja väivannäkönsä tuloksia laiskureille ja tuhlareille annettaviksi.”
	Talouseliberalistinen ideologia, ei vapaamatkustusta, S.70 s.122	”Onpa laajoissa piireissä levietty sellaista oppia, että säästäväisyys on turhaa; kun tulot loppuvat, on vain turvauduttava yhteiskunnan apuun. Mutta tällainen ohjelma on hyvin turmiollista. Jokaisen ihmisen velvollisuus on huolehtia toimeentulostaan myös vastaisuuden varalta, eikä ole jättäytyttävä muiden avusta riippuvaiseksi.” ”Moni laiskuri esim. tahallaan elättää itseään kerjuulla, saaden sen avulla verraten helposti toimeentulonsa.”
	Vaativattomuus hyveenä, s.60, 69	”Ennen aikaan taisteltiin ylellisyyttä vastaan monenlaisilla esivallan toimenpiteillä. Ruotsissa ja Suomessa käytettiin ns. ylellisyysasetuksia, jotka kohdistuivat esim. silkkivaatteisiin ja koruihin sekä kahviin; tämän juoman nauttiminen oli aikoinaan virkavirhe. Nykyään pyritään ylellisyyttä rajoittamaan etupäässä verotuksen avulla, joka korottaa asianomaisten tavaroiden hintoja ja siten ehkäisee niiden käyttämistä. Valistustyön avulla koetetaan vaikuttaa samaan suuntaan.” ”Jos Suomen oloja vertaa suuriin sivistysmaihin, täytyy myöntää, ettei meillä säästäväisyys ole kehittynyt yleiseksi, hyvän tavan vaatimaksi, vaan

		täällä useinkin eletään vailla riittävää huolenpitoa tulevaisuudesta. Mutta säästöjen tekeminen onkin meillä, kansan pienten tulojen takia, ollut paljon vaikeampaa kuin luonnon suosimissa maissa.”
	Yksityisomistus, s.25	”..On tärkeätä, että maanomistus on yhteiskunnan edun mukaisesti järjestetty.” ”Milloin maanviljelijä itse omistaa sen maan, jota hän muokkaa, hän tekee työtä suuremmalla innolla kuin toisen toisen hyväksi raataessaan..” ”Itsenäiset pienviljelijät ovat valtiolle erikoisesti tärkeitä sen vuoksi, että he yhteiskunnan vahvana runkona tukevat isänmaan menestystä”
	Ideologia hyvinvointivaltiota? s. 33	”Jollei pääomaa olisi eletäisiin samanlaisissa, alkukantaisissa oloissa kuin villit erämaissaan. On vain toivottava, että pääomaa käytettäisiin mahdollisimman suuressa määrin koko yhteiskunnan, eikä vain sen harvalukuisten omistajien etujen mukaisesti.”
	Verotus s. 136	”Vallassaolijat pyrkivät yleensä asettamaan verovelvollisuuden omalta kohdaltaan mahdollisimman lieväksi ja määräämään muiden verovelvollisuuden suhteellisesti suureksi.”
Puoluepolitiikka	Puoluelehdistöt, s. 75	”Samalla kun sanomalehdet levittävät tietoja yleisistä asioista, varsinkin uutisia julkaisemalla, ne eri kysymyksiä käsitellessään tavallisesti edustavat kukin oman puolueensa ajatustapaa päivän kysymyksissä, ollen siten sen äänenkannattajana. Muutamia puolueettomia päivälehtiä meillä on myös, mutta niillä on pieni merkitys.”

		”Mutta useasti sanomalehdet myös kiihoittavat lukijakuntaansa ja johtavat sitä harhaan. Yleisen mielipiteen muodostumiseen varsinkin valtiollisista asioista vaikutetaan sanomalehdistön avulla meidän päivinämme erityisen voimakkaasti.”
	Vapaamieliset, eli liberaalit, s. 93	”... ja senniminen puolue on monessa maassa saanut aikaan tärkeitä kansanvaltaisia uudistuksia.”
	Porvaripuolueet, s.93	”Valtiollisissa piireissä nämä puolueet yleensä kannattavat kansallista ohjelmaa, ollen välistä hyvinkin kiihkokansallisella eli nationalistisella kannalla, ja tahtovat maan turvaksi vahvaa puolustuslaitosta.”
	Puoluepolitiikan polarisaatio ja fragmentaatio, yhtenäisyyden ja konsensuksen korostus, s.94	”... mutta puoluetistelujen kiihtyminen on usein johtanut suuriin haittoihin, jopa valtiollisiin vaaroihin, milloin isänmaan yhteisten etujen edelle asetetaan jonkin puolueyhmän tai kansanluokan tai vielä ahtaamman piirin yksityiset edut.” ”Kansan hajaantuminen lukuihin pieniin puolueyhtiin, kuten Itämeren maiden uusissa valtioissa, on omansa vaikeuttamaan tehokkaan hallitusvallan aikaansaantia.”
	Äänioikeuden rajoittaminen, kiinnittyminen länteen, s. 85	”Vuonna 1930 poistettiin äänioikeus sellaiseen yhdistykseen kuuluvilta, jonka tarkoitukseen sisältyy Suomen valtion Suomen valtio- tai yhteiskuntajärjestyksen väkivaltainen kumoaminen ja muilta tällaisten hankkeiden suosijoilta (kommunisteilta).”
Geopolitiikka	Väestön koon vertailua Ruotsiin ja Venäjään, pienen valtion realimi, s.16	”Jos meidän mieli jollakin alalla kilpailla näiden naapuriemme kanssa, se käy meille väkilukumme pienuuden takia hyvin vaikeaksi.”

Puolustuspolitiikka	Maanpuolustus, sodankäynnin inhimillistäminen ja sen haasteet, s.109	”Suomen valtiollinen asema on, maantieteellisistä syistä, suuresti vaaranalainen, ja kun maan itsenäisyyden puolustus on mitä kallisarvoisin asia, ei niitä uhrauksia, joita se kysyy, ole voitu keventää eikä niitä käy paljoksuminen, vaan isänmaalliset kansalaiset alistuvat niihin alttiisti”
Sosiaalipolitiikka	Sosioekonomiset erot ja ideologinen vastakkainasettelu s.30	<p>”Mutta täydellistä yhdenvertaisuutta, jota suurella innolla on tavoitettu ei silti ole saatu aikaan. Siihen vaikuttaa luontaisien, synnynnäisten kykyjen erilaisuuden ohella, jota ei ole voitu tasoittaa, tuntuvasti se, että eri ihmisillä on hallussaan aineellisia varoja eli omaisuutta erilainen määrä.”</p> <p>”Täten yhteiskunnassa ovat vastakkain varakkaat kapitalistit ja varattomat työläiset, jotka tekevät suorittavaa työtä edellisten palveluksessa.”</p> <p>” Maatalousväestö, jonka luku on Suomessa vähentymään päin, tuntee kuuluvansa eri leiriin kuin teollisuusväestö, joka on saavuttanut yhä suuremman merkityksen talous- ja yhteiskuntaelämässä.”</p> <p>” Eri kansanluokkien kesken jatkuvasti vallitseva etujen vastakohtaisuus on saattanut väestön monessa maassa jakaantumaan toisille vihamielisiin leireihin, niin ettei niille enää yhteinen kansallisuus, sivistys eikä uskonto yhdyssiteenä paljoakaan merkitse. Tämän kansallisen vaaran välttämiseksi työskennellään meidän päivinämme monella tavoin koettamalla lieventää nykyisiä jyrkkiä luokkavastakohtia.”</p>

Koulutuspolitiikka	Kotitalousopetus s.65	<p>”Varsinkin kotitalousopetuksen kehittämistä on valtionkin toimesta edistetty”</p> <p>”Tavallisen kouluopetuksen yhteyteen on järjestetty alkeisopetusta, ja lisäksi on perustettu varsinaisia kotitalousoppilaitoksia vartuneempaa ikäkautta varten.</p> <p>”Tämä kehitys (opetuksen edistäminen) on omansa taloudellisten tulostensa ohella edistämään myös kansan henkistä menestymistä ja tukemaan kotielämää, joka monessa suhteessa on pyrkinyt heikontumaan. Sitä sen vaikuttaa edullisesti lasten kasvattamiseen kunnon kansalaisiksi”</p>
--------------------	-----------------------	--

Harmaja, L. 1932, 2. uudistettu painos. *Yhteiskuntaopin oppikirja*. Otavan kirjapaino. Helsinki.